

Araştırma Makalesi

Temettüat Defterleri Işığında Osmanlı Taşrasında Bir Köy Ekonomisi: Erzurum Tivnik (Altınbulak) Köyü Örneği

An Ottoman Village Economy in the Provinces through the Temettuat Registers: The Case of the Village of Tivnik (Altınbulak) in Erzurum

Abdulkadir ATAR

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü

a.kadir83@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5721-9826>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
13.04.2026	30.05.2026

Öz

Bu çalışma, 1844–1845 tarihli temettüat defterleri esas alınarak Erzurum'a bağlı Tivnik (günümüzde Altınbulak) köyünün XIX. yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik yapısını incelemekte, Tivnik köyünü Osmanlı taşrasında tarıma dayalı köy ekonomisinin işleyişini yansıtan mikro düzeyde bir prototip örnek olarak ele almaktadır. Temettüat kayıtlarında yer alan hane-bazlı veriler kullanılarak köyün nüfus yapısı, meslekler, arazi mülkiyeti, zirai üretim, hayvancılık faaliyetleri, gelir kaynakları ve vergi yükümlülükleri bütüncül bir çerçevede analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, ilgili dönemde köy ekonomisinin temel dinamiklerini ortaya koymaya imkân veren ayrıntılı kayıtlar sunmaktadır. Betimleyici çözümlerlerin yanı sıra, gelir dağılımı Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı gibi nicel iktisat yöntemleriyle ölçülmüş ve elde edilen bulgular sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Altmış altı haneye ait toplam gelir verileri üzerinden yapılan hesaplamada Tivnik köyünün Gini katsayısı 0,404 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu, köy ekonomisinde gelir dağılımının tam eşitlikten sapmakla birlikte aşırı bir eşitsizlik düzeyine ulaşmadığını göstermektedir. Temettüat defterlerinin mali amaçlı kayıt yapısı dikkate alındığında, elde edilen sonuçlar mutlak göstergelerden ziyade dönemin sosyo-ekonomik yapısını anlamaya yönelik yaklaşık göstergeler olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma, temettüat defterleri aracılığıyla Osmanlı taşrasında köy ekonomisinin yapısal özelliklerinin mikro düzeyde analiz edilebileceğini ortaya koyarak literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temettüat defterleri, Osmanlı köy ekonomisi, Erzurum Tivnik köyü, gelir dağılımı, Gini katsayısı, Lorenz eğrisi

Abstract

This study examines the socio-economic structure of the village of Tivnik (today Altınbulak), located in the Erzurum region, on the basis of the Temettuat Registers dated 1844–1845, and treats the case as a micro-level prototype reflecting the functioning of an agriculture-based rural village economy in the Ottoman provinces. Using household-level data recorded in the registers, the study analyses the population structure, occupations, land ownership, agricultural production, livestock activities, income sources, and tax obligations within an integrated framework. The data employed in the study provide detailed records that enable an assessment of the

Önerilen Atf /Suggested Citation

Atar, A., 2026, Temettüat Defterleri Işığında Osmanlı Taşrasında Bir Köy Ekonomisi: Erzurum Tivnik (Altınbulak) Köyü Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 61(2), 2368-2398.

main dynamics of the village economy in the relevant period. In addition to descriptive analysis, income distribution is measured through quantitative economic methods, namely the Lorenz curve and the Gini coefficient, and the findings are systematically evaluated. Based on total income data for sixty-six households, the Gini coefficient of Tivnik village is calculated as 0.404. This finding indicates that income distribution in the village economy deviates from perfect equality, yet does not reach a level of extreme inequality. Considering the fiscal nature of the temettuat records, the results should be interpreted as approximate indicators rather than absolute measures. In this respect, the study contributes to the literature by demonstrating that the structural characteristics of rural economies in the Ottoman provinces can be analysed at the micro level through temettuat registers.

Keywords: Temettuat registers, Ottoman village economy, Erzurum Village of Tivnik, income distribution, Gini coefficient, Lorenz curve.

1. Giriş

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrası Anadolu ve Balkanlar’da yaşayan halkın mal varlıkları, gelirleri ve gelir kaynakları ile ödediği vergileri, köy ve mahalle gibi en küçük idarî birimlerden başlanarak temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Temettuat Defterleri kataloğundaki sayıları 17.540 olan bu defterler günümüzde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde muhafaza edilmektedir (Güran, 2014, s. 194). Türkiye’de temettuat defterlerine dayalı ilk akademik çalışma iktisat tarihçisi Tevfik Güran tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaları takiben bazı iktisat tarihçileri, kaza ve nahiye gibi yerleşim birimlerine ait temettuat defterlerini incelemiş ve bu belgeler ışığında söz konusu yerleşimlerin XIX. yüzyıldaki ekonomik ve sosyal yapıları hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Öztürk, 2003, s. 296; Güran 1985, s. 1-4; Kütükoğlu 1995, s. 395-412). Tevfik Güran, XIX. yüzyıl Osmanlı sosyo-ekonomik araştırmaları açısından temettuat defterlerinin muhteva ve kapsam bakımından eşsiz bir kaynak niteliği taşıdığını, Osmanlı coğrafyasının geniş bir bölümünde standart biçimde uygulanmış olmaları sayesinde mukayeseli çalışmalara imkân sağladığını belirtmektedir (Güran, 2014, s.199,200).

Erzurum'un köy topluluklarının sosyo-ekonomik yapısı, erken Cumhuriyet dönemi sosyal bilimcilerinin de ilgisini çekmiştir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 1943 yılında kaleme aldığı "*Erzurumda İktisadî ve İçtimai Müşahedeler*" başlıklı makalesinde şehrin idari tarihi, nüfus yapısı ve iktisadi koşullarını dönemin verileriyle birlikte ele almış; Erzurum'u hem coğrafi hem de sosyal bir bütün olarak değerlendirmiştir. Mümtaz Turhan ise 1936–1948 yılları arasında Erzurum ile Kars arasındaki köylerde kapsamlı bir saha araştırması yürütmüştür. Turhan (1987) bu araştırmasında köy topluluklarının iktisadi yapısını, aile düzenini, arazi işletme biçimlerini ve göç olgusunu yerinde gözlem yöntemiyle incelemiş; elde ettiği bulguları "*Kültür Değişmeleri: Sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*" adlı eserinde kapsamlı biçimde değerlendirmiştir.

Bu çerçevede, 2007 yılında hazırlanan *Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre Tavşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı* başlıklı yüksek lisans tezinde Tavşanlı nahiyesinin sosyo-ekonomik yapısı Temettuat defterleri esas alınarak incelenmiş; çalışmada temettuat verilerinin gelir dağılımını ölçmeye elverişliliği, Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı kullanımı bağlamında metodolojik bir çerçevede ele alınmıştır (Atar, 2007)¹. Bu makalede ise Erzurum iline bağlı Tivnik Köyü’ne ait temettuat defteri esas alınarak söz konusu köyün sosyo-ekonomik yapısının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma ile Osmanlı ekonomisinin en küçük idarî nüvesini oluşturan köy birimi, Tivnik köyü örneğinden hareketle ele alınarak Osmanlı taşra ekonomisinin yapısal özellikleri mikro düzeyde, gelir dağılımı ölçümü gibi iktisat yöntemlerinden de yararlanılarak analiz edilmektedir.

“Erzurum Ovası kurâlarından Tivnik nâm karyede mukîm ehl-i İslâm ve ehl-i zimme reâyânın emlâk ve arâzi ve temettuatını mübeyyin defterdir” ibaresiyle başlayan ve on bir sayfadan oluşan bu defterde; hane sayıları, hane (aile) reislerinin isimleri ve meslekleri, yükümlü oldukları vergi miktarları, hayvan varlığı, ekili ve ekili olmayan tarım arazilerinin miktarı ile ilgili yıldaki hane gelirleri ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir. Tivnik köyüne ait temettuat defterindeki veriler, bu dönemde halkın geçiminin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandığını; tarlalarda buğday ve arpa ekilip biçildiğini, büyükbaş hayvan olarak manda ve inek, küçükbaş hayvan olarak ise koyun ve keçi yetiştirildiğini ve zirai faaliyetlerin koşum hayvanları olan öküz ve camuşlarla yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Köyde icra edilen mesleklerin tarım ve hayvancılıkla paralellik arz ettiği, köy halkının önemli bir kısmının ashâb-ı arâzi (arazi sahibi) ve erbâb-ı zirâat, yani çiftçi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında arabacılık, çobanlık, papuççuluk, değirmencilik, nakliyecilik, dülgerlik ve çulhacılık gibi mesleklerin

de köyde yürütüldüğü görülmektedir. Temettüat defteri kayıtlarından, köy halkının “vergi-yi mahsûsa” ile a’şâr (öşür) vergisi ödediği anlaşılmaktadır.

1837–1855 yılları arasında İngiltere’nin Erzurum Konsolosluğu’nda görev yapan Henry Hunter Calvert, Erzurum’un ziraat tarihiyle ilgili beş rapor hazırlamış ve bu raporları farklı tarihlerde çeşitli dergilerde yayımlamıştır (Calvert, 1867, s. 115). Yapılan bir çalışmaya göre Calvert, söz konusu raporlarında Erzurum Ovası’nın iklimi, yetiştirilen tahıl, sebze ve bitkiler, kullanılan zirai ölçü birimleri, hayvancılık faaliyetleri ve köy hayatına ilişkin son derece kıymetli bilgiler sunmaktadır (Ürkmez ve Küçükuşurlu, 2024, s. 396-409).

Erzurum şehir tarihiyle ilgili kuruluşundan Osmanlı dönemine ve Osmanlı’dan günümüze değin siyasi, idari, askeri, kültür, sanat, sosyal ve iktisadî birçok farklı konuda akademik çalışmalar yapılmış ve zengin bir literatür oluşmuştur (Pamuk, 2005, s. 633-688). Erzurum Ovası’nda yer alan 108 köyün sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili 1997 yılında hazırlanan bir yüksek lisans tezinde, ova köylerinden biri olan Tivnik’in de ekonomik ve sosyal yapısına yeri geldikçe atıflar yapılmıştır (Coşkun, 1997). Bunun yanı sıra yine Tivnik köyünün günümüzdeki ekonomisi, halk edebiyatı ve kültürü üzerine de çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Ali Çelik tarafından 1971 yılında *Erzurum Tivnik/Altınbulak Köyü Halk Edebiyatı* başlığıyla hazırlanan lisans bitirme tezidir. Bu çalışmada köyün tarihi, coğrafyası, demografik yapısı ve ekonomik durumu ile tarım ve hayvancılık faaliyetleri, konut yapısı ve sosyal yaşam ayrıntılı biçimde ele alınmış; dönemin sözlü kültür ürünleri örnekleriyle birlikte ortaya konulmuştur (Çelik, 2020).

Bu çalışmalardan ikincisi ise altı kişilik bir ekip tarafından hazırlanan ve 2020 yılında yayımlanan *Altınbulak Köyünde Halk Kültürü Değişimleri* adlı eserdir. Söz konusu çalışmada, Ali Çelik’in lisans tezinden sonraki yaklaşık kırk beş yıllık süreçte Tivnik köyünde meydana gelen halk kültürü değişimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Düzgün ve ark., 2020).

Bu çalışmada, Temettüat Defteri’nin düzenlendiği 1844 yılından günümüze kadar geçen süreçte Tivnik (Altınbulak) köyünde sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimler, yazılı kaynaklar ışığında karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

2. Tivnik/Altınbulak Köyü

A) Köyün Eski ve Yeni İsmi

Tivnik, Erzurum Ovası’nda kurulmuş kadim bir köydür. Köy, idarî yönden Erzurum ili Merkez ilçesine bağlı olup şehir merkezine yaklaşık 13 km uzaklıktadır. Köyün ismi 1960’lı yıllarda Altınbulak olarak değiştirilmiştir. 2008 yılında Erzurum ili merkezinde Yakutiye, Aziziye ve Palandöken adlarıyla üç metropol ilçe kurulmuş; bu tarihte Altınbulak köyü de Yakutiye ilçesinin bir mahallesi statüsüne kavuşmuştur.

B) Köyün Coğrafi Konumu ve İklimi

Tivnik, Erzurum Ovası’nın 108 köyünden biridir. Köyün güneyinde Çiftlikköy, kuzeyinde Yerlisu (Erginis), kuzeybatısında Altın-tepe (Konk), kuzeydoğusunda Değirmenler (Kirinç), batısında Düztoprak (Pezgeriş), güneybatısında Çayırca (Badişen) ve Beypınarı (Öznü), güneydoğusunda Müllkköy, doğusunda ise Yeşilova (Gırcingos) köyleri yer almaktadır.

Erzurum şehri ve içinde Tivnik köyünün de bulunduğu Erzurum Ovası’nın iklimi karasaldir. Bölgede yazlar sıcak ve kurak, baharlar yağışlı, kışlar ise soğuk ve karlı geçmektedir. Ortalama sıcaklık 5,3 °C; en soğuk ortalama -8,3 °C; en sıcak ortalama 20,2 °C; yıllık yağış ortalaması ise 411,1 mm’dir. Şehre yağın karın yerde kalma süresi ortalama 113,1 gündür. Bu sert karasal iklim özellikleri, Erzurum şehir merkezinde ve köylerinde tarım, hayvancılık ve diğer beşerî faaliyetleri derinden etkilemektedir (Kayserili, 2011, s.48-50). Calvert, Erzurum Konsolosluğu’nda görev yaptığı dönemde Erzurum ikliminin Ocak–Aralık ayları arasındaki seyrine dair ay ay tespitlerini kayda geçirmiş ve bunları sonradan akademik bir dergide yayımlamıştır. Calvert’in gözlemlerine göre Erzurum’da kış ayları sert, uzun ve kar yağışlı geçmekte, ilkbahar geç ve değişken seyretmekte, kar örtüsü ancak nisan ayında çözülmekte, yaz ayları çoğunlukla açık olmakla birlikte zaman zaman gök gürültülü sağanak ve dolu yağışları görülebilmekte, sonbaharla birlikte ise yeniden soğuma, yağmur ve kar yağışları ile donlar görülmektedir (Calvert, 1867, s.115).

Tivnik köyünün yaklaşık 12.000 hektar arazisi bulunmaktadır. Bunun 8.500–9.000 hektarı tarım arazisi olarak kullanılmakta, yaklaşık 3.000 hektarlık kısmı ise mera vasfı taşımaktadır (Düzgün ve ark. 2020, s. 16). Köy, eğimi ve engebesi olmayan düz bir arazi yapısına sahiptir. Tarlalarda buğday, arpa, çavdar, yulaf ve mercimek gibi ürünler yetiştirilmekte; hayvan yemi olarak yulaf, fiğ ve yonca ekilmekte; çayır alanlarından kış aylarında hayvan yemi olarak kullanılmak üzere ot biçilip kurutulmaktadır. Otlak ve meralarda küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar otlatılmakta, hanelerde ise kümes hayvanları beslenmektedir. Ağaç varlığının sınırlı olduğu köyde, kış mevsiminin uzun sürmesi nedeniyle meyvecilik yapılmadığı, bostancılığın da fazla gelişmediği görülmektedir (Çelik, 2020, s. 9, 10).

Geçmişte, Tivnik köyünün de içinde bulunduğu Erzurum Ovası'nın kuzeyinde, Karasu Nehri çevresindeki sazlıklarda 200'den fazla kuş türünün ve çeşitli su canlılarının yaşadığı; bu sazlık ve sulak alanların 1950 yılına kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Köyün batısından Deliçay adlı bir akarsu, güney sınırından ise Fırat Nehri'nin bir kolu olan Karasu geçmektedir (Düzgün ve ark. 2020, s. 16). Deliçay'ın suları tarımda kullanılmaktadır. Karasu Nehri çevresindeki tarım arazilerinde yağış sularının bitki gelişimi için yeterli olması sebebiyle, nehir suyunun tarımda kullanılmasına günümüzde ihtiyaç duyulmamaktadır.

Geçmişte köyde içme suyu, her evin önünde veya içinde bulunan kuyulardan, ayrıca köyün güneyinde yer alan gözeler ile Altınbulak ve Gümüşbulak adlı çeşmelerden temin edilmekteydi. Köyün içme sularının oldukça soğuk ve kaliteli olduğu bilinmektedir. 2009 yılından itibaren ise hanelere Erzurum Büyükşehir Belediyesi'ne ait su şebekesinden su verilmiştir. Buna rağmen, günümüzde de pek çok evde kuyu ve çeşme sularının kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Erzurum'un batı illeriyle bağlantısı geçmişte, bugünkü kestirme yolun bataklık olması nedeniyle kuzeybatı yönünde hafif bir yay çizilerek Tivnik Köprüsü ve Tivnik köyü üzerinden sağlanmaktaydı. Zamanla Erzurum'un batı illeriyle bağlantısını sağlayan kestirme yollar yapılmıştır. Günümüzde Tivnik'i Erzurum şehir merkezine ve çevre köylere bağlayan düzenli yollar mevcuttur (Çelik, 2020, s. 6). Tivnik köyü ile Erzurum Havalimanı arasındaki mesafe yaklaşık 7 km'dir.

C) Tarihçe

Erzurum'un M.Ö. 4900 yıllarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Erzurum'u da içine alan bölge, yaklaşık 6000 yıllık tarihî geçmişi boyunca çeşitli millet ve devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bölgede sırasıyla Hurriler, Urartular, Kimmerler, İskitler (Sakalar), Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar hüküm sürmüştür (Aşıroğlu, 1973, s. 65; Sevindi 2018, s. 2859). Osmanlı döneminde Tanzimat'tan sonra 1865 yılında düzenlenen Vilâyet Teşkilâtı'na kadar bir eyalet merkezi olan Erzurum, bu yeni teşkilat yapısında aralarında Van, Kars, Muş, Çıldır, Bayazıt, Erzincan'ın da bulunduğu on sancağa ayrılmış, II. Meşrutiyet döneminde Erzurum, Bayazıt ve Erzincan'dan müteşekkil üç sancaklı bir vilayet merkezi haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Erzurum yedi kazalı bir vilayet merkezi şeklini almıştır (Fındıkoğlu, 1943, s. 70).

Faslı seyyah İbn Battûta (1304–1368), 1332 yılında Anadolu'da gerçekleştirdiği seyahat sırasında Erzurum'a da uğramış; bu dönemde Irak hükümdarının hâkimiyeti altında bulunduğunu ifade ettiği şehirde, iki Türkmen grubu arasında uzun süredir devam eden savaşların Erzurum'u harap ettiğini belirtmiştir. İbn Battûta ayrıca şehirde üç ırmak bulunduğunu ve evlerin çoğunun bağ ve bahçeler arasında yer aldığını kaydetmiştir (İbn Battûta, 2000, s. 418).

Tivnik, Erzurum Ovası'nın tam ortasında kurulmuş kadim bir köy olmakla birlikte, köyün ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, köyün yerleşim alanının tarihsel süreçte üç kez değiştiği ve günümüzdeki yerleşimin üçüncü yerleşim alanı olduğu rivayet edilmektedir. Köyün eski adı, Ermenice'de "tepecik" anlamına gelen Tivnik'tir. Osmanlı Devleti'ne ait resmî belgelerde köy adının Tivnik şeklinde kaydedildiği, halk arasında ise Tifnik ve Tiflik biçimlerinde de telaffuz edildiği görülmektedir.

Ali Çelik, lisans tezini hazırlarken köyün bilinen en eski ailelerini tespit edebilmek amacıyla uzun yıllar muhtarlık yapmış olan Muzaffer Karabulut ile bir söyleşi gerçekleştirmiştir. Bu söyleşide Karabulut, Koç Ali Oğulları, Osman Beyler ve Emin Beyler'in köyün en eski ve kurucu aileleri olduğunu; bu üç ailenin yaklaşık 300 yıl önce (1600 dolaylarında) dönemin padişahının fermanıyla köye yerleştirildiğini

ifade etmiştir. Karabulut ayrıca, köyün bu ailelerin yerleştirilmesinden önce de mevcut olduğunu, ancak bu döneme ilişkin kesin bir bilgisinin bulunmadığını belirtmiştir. Söz konusu üç aileden sonra köye dördüncü aile olarak Bezirganoğulları'nın, daha sonra ise Ketvanoğulları'nın yerleştiği aktarılmıştır. Ali Çelik'in tezinde, Koç Ali Oğulları'na Muzaffer Karabulut, Osman Beyler'e Cevat Akdağ, Emin Beyler'e Hulkettin Yılmaz, Ketvanoğulları'na Ahmet Ketvanlı, Bezirganoğulları'na ise Hacı Muhittin Atar ile Hacı Salih Bezirganoğlu örnek olarak gösterilmiştir (Çelik, 2020, s. 6-7). Zikredilen şahıslardan Hacı Muhittin Atar, yazarın dedesidir ve 1980 yılında vefat etmiştir. Metinde adı geçen diğer şahıslar da farklı tarihlerde vefat etmiş olmakla birlikte, bu ailelerin köyde ikamet eden çocuk ve torunları günümüzde de bulunmaktadır.

3. Tivnik Köyünün İdaresi, Nüfusu, Hane Reisleri ve Meslekleri

A) Köyün İdaresi ve Nüfusu

1835 yılındaki nüfus sayımında Ahmed bin Cebrail'in Tivnik köyünün muhtarı, Şerif bin İbrahim'in ise köyün imamı olduğu kaydedilmiştir. 1845 tarihli temettüat defterinde de Ahmed Bey'in köy muhtarı olduğu ifade edilmiş, ancak köy imamına dair herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Bununla birlikte, 1845 tarihli temettüat defterinin son sayfasında köyün toplam temettüatının 34.400 kuruş olduğu belirtilmiş ve defterde yer alan bilgilerin doğruluğu muhtar ve imamın mühürleriyle tasdik edilmiştir. Bu kayıt ile birlikte defterde "hâfız" ve "molla" lakaplı kişilerin bulunduğu belirtilmesi, söz konusu tarihte köyde imamlık görevini yürütebilecek nitelikte kişilerin varlığını göstermektedir. Osmanlı'da önceki dönem mâli sayımlarından farklı olarak, temettüat tahrirleri merkezden gönderilen memurlar tarafından değil ilgili idari birimdeki ziraat müdürleri veya vekilleri nezaretinde muhtar ve imamlar tarafından yapılmıştır (Güran, 2014, s. 195).

1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avâız defteri kayıtlarına göre, bu dönemde Tivnik köyünde 25 hane bulunmaktadır. Ayrıca köyde 5 askerî görevlinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (İnbaşı ve ark., 2014, s. 20; Düzgün ve ark., 2020, s. 20).

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiştir (Akgündüz ve Öztürk, 2002, s. 123). Her ne kadar 1831 nüfus sayımında Erzurum yer almamış olsa da diğer şehirlerin merkez nüfusları bu sayımda ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir (Karal, 1997, s. 6). Erzurum'da ise nüfus sayımı 1835 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımı defterlerinde Müslüman nüfus yaş gruplarına göre sabî (çocuk), tüvânâ (genç) ve müsîn (yaşlı) şeklinde sınıflandırılmıştır (Özger, 2006, s. 245). Bir yaşından on altı yaşına kadar olanlar sabî, on altı ile kırk yaş arasındakiler tüvânâ, kırk yaşın üzerindeki ise müsîn olarak kaydedilmiştir. Gayrimüslim nüfus ise cizyeⁱⁱ yükümlülüğüne göre âlâ (zengin), evsat (orta halli), ednâ (fakir) ve sabî (çocuk) olmak üzere dört gruba ayrılmıştır (İnalcık, 1993, s. 46).

1835 yılında yapılan nüfus sayımına göre Tivnik köyünde Müslüman nüfus 19 tüvânâ, 25 sabî ve 12 müsîn olmak üzere toplam 56 kişi; zimmî reâyâ nüfusu ise 14 âlâ, 75 evsat, 18 ednâ ve 58 sabî olmak üzere toplam 165 kişi olarak tespit edilmiştir (Özger, 2006, s. 264-266).

1261/1845 tarihli Temettüat Defteri'nde Tivnik köyünde 20'si Müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 66 hanenin bulunduğu; her bir hanede yaşayan aile reislerinin isim ve meslekleri ile arazi ve hayvan varlıklarının, gelir ve vergi miktarlarının ayrıntılı biçimde kaydedildiği görülmektedir. Barkan, Kütükoğlu ve Tabakoğlu gibi iktisat tarihçileri tarafından Osmanlı hane halkı ortalaması beş kişi olarak kabul edilmektedir (Barkan, 1953, s. 12; Kütükoğlu, 2003, s. 76; Tabakoğlu, 2003, s. 152). Bu hesaplama göre Tivnik köyünde 1844 yılında yaklaşık 330 kişinin yaşadığı söylenebilir.

Erzurum'da 1896 yılında yapılan nüfus sayımında ise Tivnik köyünde 72 hanede 89 Müslüman erkek ve 289 Hıristiyan erkek nüfusun bulunduğu belirtilmiştir (Tozlu ve Yılmaz, 2014, s. 35). Tarihî süreç içerisinde köy nüfusunun az da olsa arttığı, ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler sebebiyle köyde yaşayan gayrimüslim halkın (Ermeniler) tamamının farklı bölgelere göç ettiği anlaşılmaktadır.

B) Hane Reisleri ve Meslekleri

Osmanlı toplumunda geleneksel ailenin, karı-koca, çocuklar ve çoğu zaman evlenmiş olsa dahi oğullar ile torunlardan oluştuğu; aile reisinin ise erkek olduğu bilinmektedir. Türk an'anesine uygun olarak evli oğullar genellikle babalarının hanesinde yaşamaya devam etmektedir. Babanın hayatta olduğu hanelerde

aile reisi olarak baba, babanın vefat ettiği hanelerde ise çoğunlukla büyük kardeş aile reisi konumundadır. On beş yaşından küçük yetim çocukların bulunduğu hanelerde de aile reisi olarak babanın adı kaydedilmiş ve bu durumda baba adının başına “müteveffa” sıfatı eklenmiştir (Kütükoğlu, 2003, s. 78). Aile reisi, aynı zamanda aile ekonomisinin ve zirai işletmenin düzenleyicisi olup, devlet nezdinde vergi mükellefi olarak muhatap alınan kişidir.

Temettüat defterlerinde yer alan hane reislerinin isimleri ve icra ettikleri meslekler, ayrıntılı biçimde Ek Tablo A.'da gösterilmiştir.

Bu tabloda da görüleceği üzere temettüat defterlerinde Tivnik köyündeki 66 hanede yaşayan aile bireyleri arasından yalnızca vergi mükellefi olan hane reislerinin isimleri ister Müslüman ister gayrimüslim olsun ya tek başına ya da baba adıyla birlikte kaydedilmiştir. Örneğin Ahmed Bey, Molla Ahmed'in oğlu Mustafa, Agob, Sirob oğlu Mıgırdiç gibi. Bazı hane reislerinin isimlerinin önünde “molla” ve “hâfiz”, bazılarının ise sonunda “bey” ve “ağa” gibi unvanlar yer almaktadır. Bunun yanında, bazı hane reislerinin isimlerinin önüne icra ettikleri meslekler de eklenmiştir. Arabacı Osman, Çoban Yusuf, Katırcıⁱⁱⁱ Palasan, Dülger Bedros gibi. Bazı durumlarda ise hane reisleri, iş ortakları veya ikamet ettikleri mahallelerle birlikte tanıtılmıştır. Ahmed Bey'in şeriki Toros, Pehlül Bey'in şeriki Kayıril, Mumcu Mahallesi sakinlerinden Haco (Hayrullah?) ve Topçuoğlu Mahallesi sakinlerinden Osman Ağa bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1251/1835 tarihli nüfus sayımında yalnızca vergi mükellefleri değil, bir günlükten itibaren tüm erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu sayımda erkek nüfus, yaşlarına ve fiziksel özelliklerine göre musin, tüvânâ; kara sakallı, ak sakallı; uzun boylu, kısa boylu, orta boylu; kumral bıyıklı gibi ifadelerle tanımlanmıştır (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defteri (NFS.d.)*, 2734, s. 39-40).

Temettüat defteri verilerine göre Tivnik köyünde hane reisleri meslekleri bakımından “zirâatçı/çiftçi”, “zirâat/tarım işçisi”, “mal ve hizmet üreten esnaf” ve “görevli” olmak üzere dört ana grupta toplanmaktadır. Köy halkının çiftçilik ve esnaflığın yanı sıra hayvancılık ve arıcılıkla da uğraştığı görülmektedir. Zirâat ve tarım faaliyetleriyle meşgul olan aile reisleri, “zirâatçı/çiftçi” ve “zirâat işçisi” meslek gruplarında değerlendirilmiştir. Zirâat işçileri, zirâatçı/çiftçi grubunda yer alan hane reislerine yardımcı mahiyette çalışan kişilerdir.

Ek Tablo A'da görüldüğü üzere, “zirâatçı/çiftçi” meslek grubunda 3'ü ashâb-ı çiftlikât, 29'u ashâb-ı arâzi ve 11'i erbâb-ı zirâat olmak üzere toplam 43 hane reisi bulunmaktadır. “Zirâat işçisi” grubunda ise 3'ü çoban ve 11'i zirâatçı hizmetkârı (ırgat) olmak üzere toplam 14 hane reisi yer almaktadır. Tivnik köyünde 20 hane reisi ise “mal ve hizmet üreten esnaf” grubunda bulunmaktadır. Bu gruptaki hane reislerinin 10'u çulha (dokumacı), 2'si değirmenci, 2'si pabuççu (ayakkabıcı), 2'si arabacı, 1'i dülger ve 3'ü nakliyecidir. Ayrıca arazi sahibi bir hane reisinin muhırbaşı^{iv} olarak görev yaptığı; bazı hane reislerinin ise çulhalığın yanında hizmetkârlık veya çobanlık gibi ikinci bir mesleği de icra ettikleri görülmektedir.

Bir araştırmada, Tivnik köyünün meslek gelirlerinin Erzurum Ovası'nda bulunan 90 köy arasında en yüksek düzeyde olduğu belirtilmiştir (Coşkun, 1997, s. 25). Hane reislerinin meslek gelirlerine ilişkin ayrıntılar, ilerleyen bölümlerde gelirler başlığı altında ayrıca ele alınacaktır.

4. Zirâî Yapı

XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu, halkın çoğunluğunun geçim kaynağının tarım ve hayvancılık faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Tivnik köyüne ait temettüat defterinde de hanelerin büyük çoğunluğunun çiftçilikle uğraştığı ve tarımın köy ekonomisinde önemli bir geçim kaynağı oluşturduğu görülmektedir. Temettüat defterindeki kayıtlar, köyde çiftçilik yapan aileler, tarım alanlarının miktarı, ekili tarlalar ile o yıl boş (nadasa) bırakılan araziler, ürün çeşitleri, ekili alanlardan elde edilen toplam ürün miktarı ve gelirleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

A) Tarım Arazisi, Miktarı ve Tarla Nevileri

1. God ve Somar Ölçü Birimleri

Temettüat defterinde, Tivnik köyünde bulunan 66 haneden 31'inin toprak sahip olduğu görülmektedir. Bunların 18'i Müslüman, 13'ü gayrimüslim hanelerden oluşmakta, sahip oldukları tarlaların yüzölçümleri “god” ve “somar” alan ölçü birimleriyle kaydedilmektedir. 31 hanenin sahip olduğu

tarlaların toplam yüzölçümü 195 somardır (3.120 god). Ayrıca iki gayrimüslim hanenin sahip olduğu her bir değirmenin toprak alanı “1 kıt’a” şeklinde belirtilmiştir.

“God” (kod) ve “somar”, daha çok Doğu Anadolu Bölgesi’nde Akkoyunlular döneminden ve hatta öncesinden beri kullanılan, miktarı bölgelere göre değişebilen hacim ve alan ölçü birimleridir. Erzurum yöresinde bir somar 16 goda eşittir (Kırzioğlu, 1962, s. 212-213). Buna göre god, somarın on altıda biri durumundadır. Bir god buğday yaklaşık 20 kg, arpa ise yaklaşık 15–16 kg ağırlığındadır (Kırzioğlu, 1962, s. 213). Tivnik köyünde günümüzde de kullanılan bu ölçü birimine göre iki god veya iki teneke bir kile olarak kabul edilmektedir. Bu hesaplama göre Tivnik’te bir somar buğday yaklaşık 320 kg’dır^v.

Bazı kaynaklarda somarın değeri 12 İstanbul kilesi (yaklaşık 307,9 kg) olarak verilmiştir (İnalçık, 2017, s. 253). Henry Hunter Calvert’e göre ise bir god arpa yaklaşık 15 okka ya da 41 İngiliz libresi ağırlığındadır; 16 god bir somar etmekte ve bu da 12 İstanbul kilesine karşılık gelmektedir (Ürkmez ve Küçükkuşurlu, 2024, s. 402). Bir okkanın yaklaşık 1,282 kg olduğu dikkate alındığında, bir god arpanın ağırlığı yaklaşık 19,5 kg olarak hesaplanabilmektedir.

God ve somar ölçü birimleri aynı zamanda yüzey ölçüsü olarak da kullanılmıştır. Yüzey ölçüsü olarak god, yaklaşık 20 kg buğday veya arpa tohumunun ekildiği arazi parçasını ifade ederken, somar bunun on altı katına karşılık gelmektedir. Buna göre god yaklaşık 0,9–1 dönüm, somar ise yaklaşık 15–16 dönüm araziye ifade etmektedir. Bazı kaynaklarda Giresun yöresinde bir godun 1.500 m² olduğu belirtilmiştir (Gültekin, 2017, s. 19).

Calvert, Erzurum’da bazı arazilerin hendeklerle çevrili olduğunu, arazinin konumuna ve toprağının kalitesine göre fiyatının değiştiğini, yaklaşık olarak bir somar arpa ekilen 200 adım uzunluğunda ve 100 adım genişliğindeki bir alanın fiyatının 500 kuruştan 2500 kuruşa kadar çıkabildiğini kaydetmiştir (Ürkmez ve Küçükkuşurlu, 2024, s. 398).

2. Mezru Tarla ve Gayrimezru Tarla

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Tivnik köyünde tarım amacıyla kullanılan mezru (ekili) ve gayrimezru (ekilmemiş) tarlaların toplam miktarı 195 somardır (3.120 god). 1844 yılında bu arazilerin 88 somarının (1.408 god) ekili, 107 somarının (1.712 god) ise ekilmemiş olduğu tespit edilmiştir. Ekilmemiş tarla, nadasa bırakılan araziye ifade etmektedir. Nadas uygulaması, toprağın besleyici unsurlarını artırmak ve daha yüksek verim elde etmek amacıyla tarlaların sürülerek bir yıl dinlendirilmesi işlemidir. Köyde nadasa bırakılan tarla miktarının, ekili tarla miktarına oldukça yakın olduğu görülmektedir. Öte yandan temettüat defterinde köydeki mevcut çayır alanlarıyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Temettüat defterinde 1844 yılı itibarıyla Tivnik köyündeki toplam tarım arazisi 195 somar olarak kaydedilmiş; sebzelik, bostanlık gibi diğer arazi türlerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

3. Tarım ve Sulama

Tivnik köyünde kış mevsimi uzun sürmekte ve kar örtüsü uzun süre kalkmamaktadır. İlkbahar ayları geç gelmekte, Mayıs ayında başlayan bahar Haziran ayında daha belirgin hâle gelerek kısa sürede yaz mevsimiyle birleşmektedir. Yaz aylarında yağış miktarı oldukça düşüktür. İlkbaharda eriyen kar suları, köyün güneyindeki toprakların uzun süre nemli kalmasını sağlamaktadır. Bu bölgede bulunan tarlalarda yetiştirilen ürünlerin büyümesi için genellikle yağmur suları yeterli olmaktadır.

Buna karşılık köyün kuzeyinde bulunan tarlalarda toprak yapısı nedeniyle yağmur suları yeterli olmadığından, bitkilerin gelişimi için ek sulamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Köyün kuzeyinde yer alan ve halk arasında “kırlar” olarak adlandırılan geniş taşlık alanlar bu kapsamdadır.

Karasu Nehri köyün güney sınırından geçmekle birlikte, bu nehrin suyuna tarımda ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü bu bölgedeki araziler, bitkilerin gelişimi için yeterli yağış alan tarım arazisi niteliğindedir. Köyün batısında yer alan Deliçay ise, Erzurum Ovası’nın kuzeyindeki Kargapazarı Dağları’ndan beslenmekte ve yaklaşık altı kilometre sonra Karasu Nehri’ne dökülmektedir. İlkbahar aylarında karların erimesiyle su seviyesi yükselen bu çay, Mayıs ve Haziran aylarında tarımda kullanılmakta; Temmuz ve Ağustos aylarında ise su miktarı belirgin biçimde azalmaktadır. Bu dönemlerde kırsal kesimdeki tarlaların önemli bir kısmının sulanması mümkün olmamaktadır.

Günümüzde ise Kuzgun Barajı'ndan kanallar aracılığıyla köye ulaştırılan su, tarımsal sulamada kullanılmaktadır.

4. Tarla Sahipleri ve Hane Reislerine Düşen Arazi Miktarı

Tivnik köyünde kişiler üzerine kayıtlı toplam 88 somar (1.408 god) mezru tarlanın 56,5 somarının Müslümanlara, 31,5 somarının gayrimüslimlere ait olduğu görülmektedir. Buna karşılık 107 somar (1.712 god) gayrimezru tarlanın 67 somarı Müslümanlara, 40 somarı gayrimüslimlere aittir.

Tivnik köyünde bulunan 66 hanenin her biri için ortalama olarak yaklaşık 1,3 somar ekili, 1,6 somar ekilmemiş arazi düşmektedir. Defterde yer alan kayıtlara göre 66 haneden 31'inin toprağı bulunmakta, 35 hanenin ise herhangi bir tarım arazisi bulunmamaktadır. Temettüat defterinde 31 ve 32 numaralı hane reislerinin ashâb-ı arâzi olarak zikredilmesine rağmen, bu iki ailenin sahip olduğu arazi miktarı açıkça belirtilmemiştir. Buna göre köydeki hanelerin yaklaşık %47'sinin toprak sahibi, %53'ünün ise topraksız olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1.'de görülebileceği üzere defter kayıtlarına göre toprağı bulunan 31 aileden;

- 19 aile 1–5 somar,
- 8 aile 6–10 somar,
- 2 aile 11–15 somar,
- 2 aile 16–20 somar

aralığında araziye sahiptir. Bu dağılıma göre 19 ailenin sahip olduğu 1–5 somarlık arazilerin toplamı 62 somar, 8 ailenin sahip olduğu 6–10 somarlık arazilerin toplamı 65 somar, 2 ailenin sahip olduğu 11–15 somarlık arazilerin toplamı 29 somar ve 2 ailenin sahip olduğu 16–20 somarlık arazilerin toplamı 39 somardır. Böylece Tivnik köyünde toprak sahibi olan 31 ailenin toplam arazi miktarı 195 somar olarak tespit edilmektedir.

Bu dağılıma göre köydeki toplam tarım arazisinin %31,5'i 19 aileye, %34'ü 8 aileye, %20'si 2 aileye ve %14,5'i diğer 2 aileye aittir.

Tablo 1. Tivnik Köyünde Tarım Arazisinin Hanelere Göre Dağılımı (1844)

Arazi Büyüklüğü (Somar)	Aile Sayısı	Toplam Arazi	Oran (%)
1–5	19	62	31,5
6–10	8	65	34
11–15	2	29	14,5
16–20	2	39	20
Topraksız	35	0	0
Toplam	66	195	100

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

5. Değirmenler

Temettüat defterinde Tivnik köyünde iki âsiyâb (su değirmeni) bulunduğu ve bu değirmenlerin her birinin birer kıt'a toprağına sahip olduğu belirtilmiştir^{vi}. Köyde günümüze ulaşan kalıntılar, defterde kayıtlı bu iki değirmenden birinin köyün güneyinde, diğerinin ise kuzeyinde inşa edildiğini göstermektedir. Altmışlı yıllarda bu değirmenlere ait gandara/su yolu kalıntılarının hâlen görülebildiği ifade edilmektedir^{vii}.

Bununla birlikte köy halkı arasında eskiden köy merkezinde iki, kuzeyinde üç ve güneyinde üç olmak üzere toplam sekiz değirmenin bulunduğu dair rivayetler de mevcuttur. Bu durum, köyde tarımsal üretime bağlı olarak değirmencilik faaliyetlerinin geçmişte daha yaygın olabileceğine işaret etmektedir.

A) Tarım İşletmelerinin Büyüklüğü

Temettüat defterinde zirâatla meşgul olanları tanımlamak üzere “ashâb-ı çiftlikât”, “ashâb-ı arâzi” ve “erbâb-ı zirâat” olmak üzere üç farklı terim kullanılmıştır. Defter kayıtlarına göre servet gücüyle öne

çıkan ve ashâb-ı çiftlikât olarak adlandırılan üç hane bulunmaktadır^{viii}. Bunların dışında ashâb-ı arâzi olarak kaydedilen 29 arazi sahibi hane mevcuttur.

Mesleği erbâb-ı zirâat olarak belirtilen 11 hane reisinin ise tarlalarının bulunmadığı ya da çok sınırlı olduğu; bu nedenle maraba veya ortakçı olarak çiftçilik (rençberlik) yaptıkları anlaşılmaktadır (bk. Ek 1. Tablo A.).

Tivnik köyünde arazi sahibi olan 31 hane arasında büyük araziye sahip olanlar bulunduğu gibi, oldukça küçük araziye sahip olanlar da vardır. Köydeki en büyük arazi 1 numaralı hane reisine ait olup 20 somardır. Bu büyüklüğe yakın araziye sahip üç hane daha bulunmaktadır. Ayrıca 8 ailenin 6–10 somar, 19 ailenin ise 1–5 somar arasında değişen araziye sahip olduğu görülmektedir. Bu veriler, Tivnik köyünde az sayıda büyük toprak sahibinin yanında, küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerinin de yaygın olduğunu göstermektedir.

B) Tarım Arazilerinin İşletilme Biçimi

Daha önce de ifade edildiği üzere Temettüat defterine göre köyde bulunan 66 haneden 31'inin tarım arazisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu hanelerden 19'unun 1–5 somar, 8'inin 6–10 somar, 2'sinin 11–15 somar ve 2'sinin de 16–20 somar arasında araziye sahip olduğu kaydedilmiştir.

Büyük, orta ve küçük ölçekli tarım işletmelerinin bir arada bulunduğu köyde tarlaların, sahipleri tarafından bizzat ya da ortaklık yoluyla işletildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle hem Müslümanların hem de zimmî reâyânın sahip oldukları araziler ya doğrudan maliklerinin emeğiyle ya da ortakları aracılığıyla ekilip biçilmektedir. Müslüman toprak sahiplerinin tarlalarını işleten ortakların ise hem Müslüman hem de gayrimüslim hane reislerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Zirâat ortaklığında taraflardan birinin araziye, diğersinin ise emeği temin etmesi söz konusudur. Tivnik köyüne ait temettüat defterinde, zirâat ortaklığında emeğini ortaya koyan tarafı ifade etmek üzere şerik ve ortakçı terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde köyde emeğini ortaya koyan tarafın maraba ve ortakçı terimleriyle ifade edildiği anlaşılmaktadır. Toprak, tohum ve koşum hayvanlarının toprak sahibi tarafından, emeğin ise diğer tarafça sağlandığı ortaklık türü maraba^{ix} olarak adlandırılmaktadır. Bu tür ortaklıklarda elde edilen ürün, önce 1/10 oranında öşür ayrıldıktan sonra ürün ve saman şeklinde taksim edilmekte; çıkan ürünün ve samanın üçte ikisi toprak sahibine, üçte biri ise marabaya verilmektedir. Defterde 1, 3, 7 ve 16 numaralı hanelerin tarlalarını maraba sistemiyle ekip biçtikleri belirtilmiştir^x.

Yarıcılık olarak da adlandırılan ortakçılık sisteminde ise toprak ve tohum arazi sahibine, öküz ve emek ise ortakçıya aittir. Bu tür ortaklıklarda öşür ayrıldıktan sonra kalan ürün, toprak sahibi ile ortakçı arasında eşit şekilde paylaşılmaktadır. Defterde 5, 10, 12, 14, 20, 22 ve 28 numaralı hanelerin tarlalarını ortakçı sistemiyle işletildiği kaydedilmiştir. Ayrıca 2, 4, 6, 8, 11, 13, 15, 17, 21, 23 ve 29 numaralı hane reislerinin herhangi bir tarım arazisine sahip olmadıkları; buna karşılık ortakçı/şerik sıfatıyla rençberlik ya da çiftçilik yaptıkları belirtilmektedir.

Temettüat defterinde ortaklık ilişkilerinin kimler arasında kurulduğu da açıkça belirtilmiştir. Örneğin Ahmet Bey'in şeriklerinin Toros ve Erakil, Pehlül Bey'in şerikinin Kayiril, Ahmed'in şerikinin ise İsmail olduğu kaydedilmiştir.

Ali Çelik, 1971 yılında köyde bulunan 78 çiftçiden 8'inin topraksız olduğunu, 20 çiftçinin ortakçılık yoluyla arazi işlediğini, 15 ailenin yaklaşık 20'şer dönümlük tarım arazisine sahip olduğunu, diğer ailelerin ise daha geniş arazilere sahip olduklarını belirtmektedir (Çelik, 2020, s. 9). 2016 yılı itibarıyla da köyde bu konuda kayda değer bir değişiklik olmadığı; arazisi bulunmayan 25 ailenin, hayvancılığın yanı sıra toprak sahiplerinin yanında ücretli olarak çalışarak geçimlerini sürdürdükleri görülmektedir (Düzgün ve ark., 2020, s. 37-38).

Bilindiği üzere geleneksel tarım ekonomisinin ve dolayısıyla Osmanlı tarım sisteminin temel üretim aracı, bir çift öküzle çekilen sabandır. 1844 yılında da tarımın esas üretim vasıtalarında önemli bir değişiklik meydana gelmediği için köylüler zirâî faaliyetlerde öküz ve camuş gücünden yararlanmış; tarlalarını bu hayvanlar yardımıyla sürüp ekmişlerdir. Ashâb-ı çiftlikât, bazı ashâb-ı arâzi ile erbâb-ı zirâat bu amaçla öküz ve camuş beslemiştir. Köyde koşum hayvanı olarak 21 hanenin öküzü, 4 hanenin ise camuşu bulunmaktadır. 21 haneye ait öküzlerin toplam sayısı 62, camuşların toplam sayısı ise 8'dir.

Buna göre 21 haneden 11'inde ikişer çift, 10'unda ise birer çift öküz; 4 hanenin her birinde ise birer çift camuş bulunduğu anlaşılmaktadır.

Köyde tarım teknolojisinde esaslı değişimin, öküz gücünün yerini makine gücünün almasıyla gerçekleştiği görülmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren tarımda traktör kullanımına başlanmış; 1971 yılında iki olan traktör sayısı 1993'te 17'ye, 2016 yılında ise 40'a ulaşmıştır. Böylece tarımda kullanılan öküz, camuş, saban ve döven gibi geleneksel üretim araçlarının yerini, 2000'li yıllardan itibaren tamamen traktör ve modern tarım aletleri almıştır (Çelik, 2020, s. 10; Düzgün ve ark., 2020, s. 38-39).

C) Zirâî Mahsûlât ve Miktarları

1. Hububat, Sebze ve Meyve Üretimi

Temettüat defterinde Tivnik köyünde yalnızca buğday ve arpa üretiminin yapıldığı kaydedilmiştir. Defterde tarla mahsûlâtının miktarları doğrudan god ölçüsüyle değil, kuruş cinsinden belirtilmiştir. Ancak 1844/1260 yılına ait a'sâr (öşür) vergisine ilişkin kayıtlarda ürün miktarlarının hem kuruş hem de god olarak gösterildiği görülmektedir. A'sâr için god cinsinden verilen rakamlar, tarafımızdan on ile çarpılmak suretiyle köydeki bitkisel üretim miktarlarının god cinsinden tespit edilmesine imkân vermiştir.

Sadece buğday ve arpa üretiminin yapıldığı Tivnik'te 88 somar (1408 god) tarla ekilmiş ve toplam 4426 god zirâî mahsûl elde edilmiştir. Bu üretimin 2418 godu buğdaya, 2008 godu ise arpaya aittir. Buna göre toplam tahıl üretiminin %55'ini buğday, %45'ini ise arpa oluşturmaktadır. Erzurum şehri ve çevresi, şiddetli karasal iklime sahip olup kış mevsiminin uzun sürdüğü bir bölgedir. Bu durum, ekilen tarlalardan elde edilecek verimi olumsuz yönde etkilemiş; ekilen tohumun ancak yaklaşık üç katı oranında mahsûl elde edilebilmiştir. Nitekim 1844 yılında tarlalara 1408 god tohum ekilmiş ve bunun karşılığında yaklaşık üç katı olan 4426 god mahsûl elde edilmiştir.

Tivnik köyünde buğday üretiminin arpa üretiminden daha fazla olduğu, kış mevsiminin uzun sürmesi sebebiyle meyveciliğin gelişmediği ve bostancılığın da sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte köyde çavdar, yulaf, fiğ, yonca, külür (tohumları bezelyeye benzeyen ve taneleri yenilebilen bir bitki) ve mercimek gibi tarla ürünleri ile bostanlarda yetiştirilen kavun, karpuz, tere, turp, şalgam, taze soğan, salatalık, yeşil fasulye, mısır, kabak ve patates gibi meyve ve sebzelerin çok sınırlı miktarlarda üretildiği bilinmektedir. Bu ürünlerin üretim miktarlarının oldukça düşük olması sebebiyle temettüat defterine kayda değer görülmediği anlaşılmaktadır.

Erzurum Ilıca Şeker Fabrikası'nın 1956 yılında faaliyete geçmesinin ardından köyde yaklaşık on yıl süreyle şeker pancarı ekimi yapılmıştır. Ancak günümüzde yonca, fiğ ve yulaf gibi yem bitkilerinin daha fazla gelir sağlaması sebebiyle buğday ve arpa gibi hububat ürünlerine kıyasla tercih edilir hâle geldiği görülmektedir (Çelik, 2020, s. 10; Düzgün ve ark., 2020, s. 38-39).

2. Zeyrek Üretimi

Zeyrek, keten tohumu olarak bilinen bir bitkidir. Tivnik köyünde 1965 yılına kadar zecerek/zegerek şeklinde de telaffuz edilen, tohumları susama benzeyen ve yağı çıkarılarak kullanılan zeyrek bitkisinin yetiştirildiği bilinmektedir. Erzurum kazasının 947/1540 tarihli tahrir defterinde, Erzurum'un köy ve nahiyelerinde yetiştirilen zeyrek miktarlarının kile ölçüsüyle kaydedildiği ve kile başına beş akçe vergi alındığı belirtilmiştir (Tozlu ve Kılıç, 2011, s. 104, 109). Bu deftere göre Tivnik köyünde üretilen beş kile zeyrekten 25 akçe vergi tahsil edilmiştir.

Erzurum kazasının 1000/1591 tarihli tahrir defterinde ise zeyrek ve bezirhânelere dair daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu dönemde zeyrek üretiminin yine kile ölçüsüyle kaydedildiği, ancak vergi oranının kile başına yedi akçeye yükseltildiği; Tivnik'te üretilen on kile zeyrekten 70 akçe vergi alındığı belirtilmiştir. Aynı defterde köy ve nahiyelerde bulunan bezirhânelerden her biri için yıllık 60 akçe vergi alındığı, Tivnik köyünde bulunan dört bezirhânedenden ise toplam 240 akçe vergi tahsil edildiği kaydedilmiştir (Tozlu ve Kılıç, 2011, s. 104, 109).

Bezir yağı, başta aydınlatma olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan önemli bir tarımsal üründü.

3. Ağaçlık Arazi ve Hudâyinâbit Bitki Türleri

Ağaç varlığının oldukça sınırlı olduğu Tivnik köyünde söğüt, kavak ve çam gibi az sayıda ağaç türü bulunmaktadır. Köyün güneyinde, yaklaşık 2 km mesafede bir aileye ait bir fidanlığın bulunduğu belirtilmektedir (Çelik, 2020, s. 10). Geçmişte köyde meyve ağacının bulunmadığı, son yıllarda az sayıda meyve ağacı dikilmiş olmasına rağmen iklim şartları sebebiyle beklenen verimin elde edilemediği anlaşılmaktadır.

Köyde hudâyinâbit, yani ekilmeden kendiliğinden yetişen bitki türleri de mevcuttur. Kendiliğinden yetişen ve yenilebilir nitelikte olan bitkiler arasında kuzukulağı, ısırgan, ebem ekmeği/kuşekmeği/madımak, ebegümece, evelik, yemlik, yarpuz, kekik, medik, kobik, goşgez, incirop, yer elması, baldırgan ve mantar gibi türler yer almaktadır (Çelik, 2020, s. 25; Düzgün ve ark., 2020, s. 48).

4. Hayvancılık ve Arıcılık

Temettüat defteri incelendiğinde Tivnik'te 1844 yılında halkın çiftçilik ve esnaflıkla birlikte hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri de yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hayvancılığın yaygın olduğu köyde haneler, et, süt, yağ ve deri gibi ihtiyaçlarını karşılamak ve neslin devamını sağlamak amacıyla başta inek, manda ve koyun olmak üzere çeşitli hayvanlar beslemişlerdir. Çiftçiler koşum hayvanları olan öküz ve camuş gücünden yararlanarak tarlalarını sürmüş, harmanlarını dövmüş ve böylece tarımsal üretimi gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca köylüler yük taşıma ve binek amacıyla bargir, merkep, kısarak ve at gibi hayvanlar da yetiştirmiştir. Tivnik köyündeki hayvan varlığına ilişkin veriler Tablo 2.'de, kümes hayvanlarına ilişkin bilgiler ise Tablo 3.'te sunulmaktadır.

Tablo 2.'de görüldüğü üzere 1844 yılında Tivnik'te 27 adet küçükbaş ve 239 adet büyükbaş olmak üzere toplam 266 hayvanın beslendiği; 66 haneden 43 hanenin hayvana sahip olduğu, 23 hanenin ise hayvanının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Türler itibarıyla hayvan varlığında sayı bakımından, birinci sırada et ve süt amaçlı beslenen inek, manda ve koyun gibi hayvanlar; ikinci sırada tarım faaliyetlerinde kullanılan öküz ve camuş gibi koşum hayvanları; üçüncü sırada ise bargir, at ve merkep gibi yük taşıma ve binek hayvanları yer almaktadır.

Temettüat defterine göre Tivnik'te 7 numaralı hanede yaşayan bir ailenin tarım ve hayvancılığın yanı sıra arıcılık da yaptığı; bu haneye ait 12 adet arı kovanının bulunduğu kaydedilmiştir. Temettüat defterlerinde kümes hayvanlarına dair kayıt bulunmamasıyla birlikte, sonraki dönemlere ait veriler Tablo 3'te yer almaktadır.

Defterde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar şu şekilde kayıt altına alınmıştır: inek (sağmal inek 88, dölsüz/kısır inek 4; toplam 92), düğe/düve (5), tosun (11), mozik/dana (12), öküz (60), manda (sağmal manda 13, dölsüz/kısır manda 5; toplam 18), erkek manda (4), yavru manda (4), camuş (8), kısarak (3), bargir (18), tay (2), at (1), merkep (1), koyun (sağmal koyun 13, dölsüz/kısır koyun 5; toplam 18), sağmal keçi (2), kuzu (4) ve toklu (3).

Ali Çelik, 1971 yılı itibarıyla Tivnik'te küçükbaş hayvan olarak koyun ve keçi; büyükbaş hayvan olarak inek, öküz ve manda; kümes hayvanı olarak ise tavuk, horoz ve nadiren hindi ile kaz beslediğini; büyükbaş hayvan sayısının 1270, küçükbaş hayvan sayısının 880 ve kümes hayvan sayısının 170 olduğunu belirtmektedir (Çelik, 2020, s. 13-14). 1993 yılında yapılan sayımda köyde büyükbaş hayvan sayısının 906, küçükbaş hayvan sayısının 800 ve kümes hayvan sayısının 360 olduğu; 2016 yılı sayımında ise büyükbaş hayvan sayısının 759'a gerilediği, küçükbaş hayvan sayısının 0'a düştüğü ve kümes hayvan sayısının 320 olduğu tespit edilmiştir (Düzgün ve ark., 2020, s. 40). 2016 yılı verileri, 1993'e kıyasla köyde hayvan varlığının belirgin biçimde azaldığını; özellikle öküz, camuş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin ortadan kalktığını göstermektedir. İki binli yıllarda öküz ve camuşun beslenmemesinin temel nedeni, tarımda traktör ve modern tarım aletlerinin yaygın biçimde kullanılmaya başlanmasıdır.

A) Büyükbaş ve Küçükbaş (ve diğer) Hayvanlar**Tablo 2. Tivnik Köyünde Hayvan Sayıları (1844, 1971, 1993, 2016)**

Hayvan Adı	1844	1971	1993	2016
İnek	92	500	300	500
Düve	5	300	150	130
Tosun	11	20	4	100
Dana/Mozik	12	350	300	–
Koyun	18	500	400	–
Keçi	2	50	–	–
Kuzu	4	300	400	–
Toklu	3	30	–	–
Manda	18	30	130	5
Erkek ve yavru manda	8	–	–	–
Öküz	60	40	2	–
Camuş	8	–	5	–
Merkep	1	–	–	2
At + kısrak + bargir	24	30	15	22
Arı kovanı	12	–	–	–
TOPLAM	266 + 12	2150	1706	759

Not: 1844 toplamında hayvan sayısı 266'dır, 12 arı kovanı ayrı kalem olarak verilmiştir.

Kaynak: 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri; Düzgün ve ark., 2020, s. 40.

B) Kümes Hayvanları**Tablo 3. Tivnik Köyünde Kümes Hayvanları Adedi**

Hayvan Adı	1844	1971	1993	2016
Tavuk	–	50	300	300
Kaz	–	120	–	20
Hindi	–	–	50	–
Ördek	–	–	10	–
TOPLAM	–	170	360	320

Kaynak: 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri; Düzgün ve ark., 2020, s. 40.

5. Erzurum Ovası Sazlıklarının Tarihçesi, Tabii Güzellikleri ve Ekonomik Önemi

Fırat Nehrinin bir kolu olan Karasu'nun kaynağına yakın bir yerde başlayıp Ilıca'ya kadar devam eden Erzurum Ovası Sazlıkları 19 köyün sınırları içerisinde yaklaşık 30 km uzunluğunda^{xi} ve 4 kilometre genişliğinde bir alan kapsamaktaydı (Beygu, s. 1936, s. 6). Calvert'in 1847 tarihinde çizdiği bir haritada, Erzurum Ovası Sazlıklarının kapsadığı alan ve burada arazisi bulunan köyler görülmektedir (Ürkmez ve Küçükkuşurlu, 2024, s. 401).

Erzurum Ovası sazlıkları, tarih boyunca seyyahların, tarihçilerin, edebiyatçıların ve bilim insanlarının dikkatini çekmiş; çeşitli yönleriyle eserlerine konu olmuştur. Günümüzde yapılan akademik çalışmalarda da sazlıkların tarihçesi, ekonomik önemi ve özellikle bir kuş cenneti niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır.

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde Erzurum'u anlatırken Karasu Irmağı'nın batıya doğru akışı sırasında birçok bataklık, haliç ve gölcük oluşturduğunu ve bu alanların binlerce göçmen kuşa barınak sağladığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi, 1896, s. 207). Mehmed Nusret Som, Abdürrahim Şerif Beygu, Ahmed Hamdi Tanpınar, William John Hamilton^{xii}, Henry Finnis Blossie Lynch^{xiii} ve Robert Curzon^{xiv} gibi isimler de eserlerinde Erzurum sazlıklarına ilişkin gözlemlerine yer vermişlerdir (Tozlu, 2002, s. 196, 200).

Abdürrahim Şerif Beygu, 1936 yılında yayımladığı eserinde Erzurum Sazlıkları'nı, ovanın tabii güzelliklerini, burada yetişen tarım ürünlerini, kuşları ve balıkları ayrıntılı biçimde tasvir etmektedir (Beygu, 1936, s. 7-8).

Ahmed Hamdi Tanpınar ise Erzurum'un ticaret hayatı, gelenekleri ve ova üzerindeki göçmen kuş hareketliliğine değinmiş; Erzurum sazlıklarını kâğıt sanayisi için elverişli kamış kaynakları açısından önemli bir ekonomik potansiyel olarak değerlendirmiştir (Tanpınar, 2019, s. 34, 40). Tanpınar'ın 1923 ve 1943 yıllarındaki Erzurum ziyaretlerine ilişkin gözlemleri, Karasu Sazlığı'nın canlı ve zengin tabiat yapısını açık biçimde ortaya koymaktadır (Tanpınar, 2019, s. 61).

Selahattin Tozlu, "Erzurum Sazlıkları" başlıklı çalışmasında sazlıkların tarihçesini ve ekonomik önemini ayrıntılı biçimde ele almış; bu alanlarda 200'den fazla kuş türünün, çok sayıda balık ve hayvanın yaşadığını belirtmiştir. Eti yenen kuşların et ve yumurtalarının, kızılkanat ve sazan balıklarının ticaretinin ova halkı için önemli bir gelir kaynağı oluşturduğu; hatta su samuru kürkünün dahi ticaretinin yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca sazlıkta yetişen kamış ve cil gibi bitkilerin yapıların dam örtülerinde, duvar dolgularında kullanıldığı; kalem, sepet, zembil ve benzeri eşyaların üretildiği anlaşılmaktadır (Tozlu, 2002, s. 211-212; Sağlam, 2019, s. 668). Bu zengin flora ve fauna yapısının 1950 yılına kadar büyük ölçüde varlığını sürdürdüğü belirtilmektedir (Kayserili, 2011, s. 56).

6. Erzurum Ovası'nın Sazlık ve Bataklık Arazilerinin Tarıma Kazandırılması

Tarihçe-i Erzurum adlı eserin yazarı Mehmed Nusret (Som), 1922 yılında yayımladığı eserinde Karasu Nehri'nin özellikle ilkbahar aylarında taşarak çevredeki köy arazilerine zarar verdiğini ifade etmektedir. Som'a göre Dumlu Dağı'ndan doğarak Fırat Nehri'nin esasını teşkil eden Karasu, bahar mevsiminde taşkınlar meydana getirerek birçok yıl civar köylerin arazilerini tahrip etmiştir (Nusret, 1922, s. 18).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yer alan 6 Zilkâde 1312 (1 Mayıs 1894) ve 18 Cemâziyelâhir 1316 (3 Kasım 1898) tarihli belgelerde de Karasu Nehri'nin taşkınlara yol açtığı ve meydana gelen zararların giderilmesi için nehir yatağının temizlenmesi gerektiği belirtilmektedir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Maliye (İ.ML), 14/27; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF), 7/48).

Karasu Nehri'nin ilkbahar taşkınları dışında, yaz aylarında bataklık ve sazlık alanların sıtma hastalığına yol açtığı da bilinmektedir. Bu sebeple 1869 yılından itibaren Erzurum Vilayet Meclisi'nde nehrin yatağında akışının sağlanması ve bataklık oluşumunun önlenmesi yönünde kararlar alınmıştır. Bu girişimlerle hem halk sağlığını tehdit eden sıtmanın önlenmesi hem de tarımsal üretimin artırılarak öşür vergisinin yükseltilmesi hedeflenmiştir (Tozlu, 2002, s. 208, 217). Ancak bu teşebbüslerin kısa vadede hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır.

Bataklıkların kurutulmasıyla tarıma kazandırılması amacıyla 18 Ocak 1950 tarihli ve 5516 sayılı *Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun* çıkarılmıştır. Kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında özellikle iki husus öne çıkmıştır: birincisi, bataklıklardan kaynaklanan sıtma hastalığının toplum sağlığı ve nüfus artışı üzerindeki olumsuz etkileri; ikincisi ise tarıma elverişli hâle getirilebilecek âtıl alanların üretime kazandırılmasıdır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1950). Bu uygulama, 1950–1960 döneminde tarımsal üretimi artırmaya yönelik iktisat politikalarının önemli bir boyutunu oluşturmuştur.

İlgili kanun hükümleri çerçevesinde Erzurum Ovası'ndaki Karasu bataklık ve sazlıkları 1950–1953 yılları arasında drenaj kanalları açılmak suretiyle büyük ölçüde kurutulmuş tarıma kazandırılmıştır. Ancak Müdürge sazlık ve bataklığının drenaj güçlükleri sebebiyle bütünüyle kurutulması mümkün olmamıştır (Sevindi, 2018, s. 2868).

Karasu bataklık alanının kurutulması sonucunda Tivnik köyünde tarıma elverişli arazi miktarında önemli bir artış meydana gelmiştir. Ali Çelik, 1971 yılında hazırladığı lisans tezinde Tivnik köyü arazisinin yaklaşık 11.500 dekar olduğunu; bunun 2.200 dekarının sulu tarla, 4.000 dekarının kıraç tarla, 30–40 dekarının sebzelik, 2.000 dekarının çayır, 2.500 dekarının kayalık, taşlık ve meskûn alan, 1.800 dekarının mera ve 30 dekarının ise ağaçlık arazi olduğunu belirtmektedir (Çelik, 2020, s. 8, 10).

7. Gelir Kaynakları ve Vergiler

Temettuat defterinde Tivnik köyüne ait her bir hane reisinin gelir kaynakları ile bu gelirler üzerinden ödedikleri vergiler ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir.

A) Gelir Kaynakları ve Gelirin Kaynakları İtibariyle Dağılımı

Tivnik köyünde halk, genel olarak çiftçilik, tarım işçiliği, esnaflık ve hayvancılıktan elde ettikleri gelirlerle geçimlerini sağlamıştır. Köye ait temettüat defterinde hane reislerinin gelir kaynakları ve bu faaliyetlerden elde ettikleri yıllık gelirler kuruş cinsinden ayrı ayrı belirtilmiştir. Hane reislerinin gelirleri; çiftçilik, hayvancılık ve arıcılık, esnaflık ve tarım işçiliği olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. Tivnik köyünde gelirlerin kaynaklar itibarıyla dağılımı Tablo 4.'te gösterilmektedir.

Çiftçilik gelirleri, ekili tarlalardan elde edilen zirâî mahsûl gelirlerini kapsamaktadır. Hayvancılık gelirleri ise sağmal inek, sağmal koyun, sağmal keçi ve sağmal mandaların süt ürünlerinden; ayrıca sağmal hayvanlar ile kısırakların doğurdukları yavruardan elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Arıcılıktan sağlanan gelirler, arı kovanlarından elde edilen bal gelirleri olup, hayvancılık gelirlerinin bir alt unsurunu teşkil etmektedir.

Esnaflık gelirleri; papuççuluk, çulhacılık, dülgerlik, değirmencilik, nakliyecilik ve arabacılık gibi mesleklerden elde edilen gelirleri içermektedir. Ayrıca binek ve yük hayvanı sahiplerinin, hayvanlarıyla bir bedel karşılığında gerçekleştirdikleri taşımacılık faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar da esnaflık gelirleri kapsamında değerlendirilmiştir. Tarım işçiliği gelirleri ise zirâat hizmetkârlığı ve çobanlık faaliyetleri karşılığında alınan ücretlerden oluşmaktadır.

Tivnik köyünde söz konusu gelir kaynaklarından toplam 34.400 kuruş gelir elde edilmiştir. Gelir kaynakları arasında çiftçilik, 15.498 kuruş ile ilk sırada yer almakta olup, toplam gelirin %45'ini oluşturmaktadır. Çiftçilikten sonra %29,8 oranla esnaflık gelirleri gelmektedir. Bunu sırasıyla %14 oranla tarım işçiliği karşılığında alınan ücretler ve %11,2 oranla hayvancılıktan elde edilen gelirler takip etmektedir.

Tablo 4. Tivnik Köyünde Gelir Kaynakları, Miktarları ve Oranları (1844)

Gelir Kaynağı	Gelir Miktarı (Kuruş)	Oran (%)
Çiftçilik	15.498	45,0
Tarım işçiliği	4.840	14,0
Esnaflık	10.230	29,8
Hayvancılık ve arıcılık	3.832	11,2
TOPLAM	34.400	100

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

1. Zirâî Gelirler

Tivnik köyünde 1844 yılında zirâî mahsûlâtın toplam değeri 16.606 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Hasat mevsiminde hane reislerinden öncelikle ürettikleri zirâî mahsûlât üzerinden öşür (a'şâr) vergisi tahsil edilmiştir. Bununla birlikte bazı hane reislerinin 1.650 kuruş tutarındaki zirâî mahsûlâtından öşür alınmadığı görülmektedir. Öşür vergisi düşüldükten sonra köyde kalan saf zirâî gelir toplamı 15.498 kuruş olmuştur. Çiftçi gruplarına göre zirâî gelirlerin dağılımı Tablo 5.'te sunulmaktadır.

Temettüat defterinde Tivnik'te her bir hanenin ürettiği buğday ve arpa miktarları kuruş cinsinden; öşür vergisi ise hem god cinsinden miktar hem de kuruş karşılığıyla kaydedilmiştir. Buna göre köyde 2.418 god buğday ve 2.008 god arpa üretilmiştir. Toplam 4.426 god olan tahıl üretiminin %55'ini buğday, %45'ini ise arpa oluşturmaktadır. Bir god buğdayın değeri 5 kuruş, bir god arpanın değeri ise 2,25 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu çerçevede buğday üretiminden 12.090 kuruş, arpa üretiminden ise 4.516 kuruş gelir elde edilmiştir.

Köyde zirâî faaliyette bulunan 43 hane, temettüat defterinde üç grup altında sınıflandırılmıştır. Buna göre 3 hane ashâb-ı çiftlikât, 29 hane ashâb-ı arâzi ve 11 hane erbâb-ı zirâat olarak kaydedilmiştir. Toplam 15.498 kuruş olan zirâî gelirin 2.437 kuruşu ashâb-ı çiftlikâttan, 7.984,5 kuruşu ashâb-ı arâziden ve 5.076,5 kuruşu erbâb-ı zirâattan elde edilmiştir.

Tablo 5. Çiftçiler ve Zirâî Gelirleri (1844)

Çiftçi Grubu	Hane Sayısı	Gelir (Kuruş)
Ashâb-1 çiftlikât	3	2.437
Ashâb-1 arâzi	29	7.984,5
Erbâb-1 zirâat	11	5.076,5
TOPLAM	43	15.498

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

2. Zirâat / Tarım İşçiliği Gelirleri

Zirâat işçiliğinden elde edilen gelirler Tablo 6.'da gösterilmektedir. Tivnik köyünde zirâat/tarım işçiliği kapsamında üç ailenin çobanlık, on bir ailenin ise zirâat hizmetkârlığı yaptığı görülmektedir. Çobanlık faaliyetinden 980 kuruş, zirâat hizmetkârlığından ise 3.860 kuruş gelir elde edilmiştir. Böylece köyde tarım işçiliğinden sağlanan toplam gelir 4.840 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 6. Zirâat İşçiliği Gelirleri (1844)

Zirâat İşçiliği Türü	Hane Sayısı	Gelir (Kuruş)
Hizmetkâr	11	3.860
Çoban	3	980
TOPLAM	14	4.840

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

3. Esnaflık Gelirleri

Temettüat defterine göre Tivnik'te bazı haneler papuççuluk, çulhacılık, dülgerlik, değirmencilik, nakliyecilik ve arabacılık gibi esnaflık faaliyetleriyle geçimlerini sağlamıştır. Köyde iki hane papuççuluk, iki hane arabacılık, iki hane değirmencilik, bir hane dülgerlik, üç hane bargir/beygir^{xv} ile nakliyecilik ve on hane çulhacılık yapmıştır. Esnaflık faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin meslek gruplarına göre dağılımı Tablo 7.'de yer almaktadır.

Bu faaliyetlerden elde edilen gelirler incelendiğinde çulhacılıktan 4.600 kuruş, papuççuluktan 1.230 kuruş, dülgerlikten 600 kuruş, arabacılıktan 550 kuruş, değirmencilikten 500 kuruş ve nakliyecilikten 2.750 kuruş gelir elde edildiği görülmektedir. Böylece Tivnik köyünde esnaflık faaliyetlerinden sağlanan toplam gelir 10.230 kuruş olmuştur.

Tablo 7. Esnaflar ve Esnaflık Gelirleri (1844)

Esnaflık Türü	Hane Sayısı	Gelir (Kuruş)
Çulha	10	4.600
Papuççu	2	1.230
Dülger	1	600
Arabacı	2	550
Değirmenci	2	500
Nakliyeci	3	2.750
TOPLAM	20	10.230

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

4. Hayvancılık ve Arıcılık Gelirleri

Temettüat defterleri incelendiğinde Tivnik'te 66 haneden 39'unun gelir getiren hayvanlara sahip olduğu, 27 hanenin ise gelir getiren hayvan varlığının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Köyde gelir sağlayan hayvanlar; sağmal inek, sağmal manda, sağmal koyun, sağmal keçi, kısırak ve arı kovanlarıdır. Tablo 8.'de köydeki hayvanlardan elde edilen gelire ilişkin veriler yer almaktadır.

Her bir sağmal ineğin yıllık geliri 30 kuruş, sağmal mandanın 60 kuruş, sağmal koyunun 12 kuruş, sağmal keçinin 8 kuruş ve kısırığın 60 kuruş olarak hesaplanmıştır. Buna göre 88 sağmal inekten 2.640

kuruş, 13 sağmal mandadan 780 kuruş, 13 sağmal koyundan 156 kuruş, 2 sağmal keçiden 16 kuruş, 3 kısraktan 180 kuruş gelir elde edilmiştir. Her bir arı kovanının yıllık geliri 5 kuruş olup, 12 kovanın toplam geliri 60 kuruştur. Böylece hayvancılık ve arıcılıktan elde edilen toplam gelir 3.832 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Gelir getirmeyen hayvanlar arasında yük ve binek hayvanları olan beygir, merkep ve at; tarımsal üretimde kullanılan öküz ve camuş; ayrıca tay, dana, kuzu, dölsüz inek, dölsüz manda ve mozik yer almaktadır. Bununla birlikte bargirler ile yapılan taşımacılık faaliyetlerinden elde edilen kazançlar, esnaflık gelirleri kapsamında temettüata dâhil edilmiştir.

Tablo 8. Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler (1844)

Gelir Getiren Hayvan	Adet	Gelir (Kuruş)
Sağmal inek	88	2.640
Sağmal manda	13	780
Sağmal ağnam	13	156
Sağmal keçi	2	16
Kısrak	3	180
Arı kovanı (12 kovan)	–	60
TOPLAM	119	3.832

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

B) Vergiler

Temettüat defterinde görüldüğü üzere 1844–1845 (1260–1261) yıllarına ait Tivnik köyü kayıtlarında vergi-yi mahsûsa ve a‘şâr (öşür) olmak üzere iki tür vergiye yer verilmiş; cizye vergisine dair herhangi bir kayıt rastlanmamıştır.

1. Vergi-yi Mahsûsa

Osmanlı vergi sisteminde Tanzimat’la birlikte önemli düzenlemeler yapılmış ve uzun yıllar uygulanmış olan örfî vergilerin yerine vergi-yi mahsûsa (virgü-yi mahsûsa veya virgü) adıyla yeni bir vergi ihdas edilmiştir. Vergi-yi mahsûsa, mükellefin emlakı ve gelirleri (temettüatı) üzerinden alınan bir vergi olup, mahiyeti itibarıyla servet ve kazanç vergisi niteliği taşımaktadır.

Tivnik’e ait temettüat defterinde bu vergi, “sene-i sâbıkada vergü-yi mahsûsadan bir senede vermiş olduğu vergüsü” ve “bir senede vermiş olduğu vergüsü” gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Defterden anlaşıldığı üzere vergi-yi mahsûsa kuruş cinsinden tahsil edilmiştir. Buna göre Tivnik’te 1 hane 160 kuruş, 3 hane 120’şer kuruş, 1 hane 110 kuruş, 2 hane 80’er kuruş, 1 hane 60 kuruş, diğer haneler ise 10, 15, 20, 25, 30 ve 40 kuruş gibi farklı tutarlarda vergi ödemiştir.

Resmî görevli olması sebebiyle muhzirbaşından vergi-yi mahsûsa alınmamıştır. Ayrıca 4’ü Müslüman, 6’sı zimmî reâyâ olmak üzere toplam 10 hane, vergi-yi mahsûsadan muaf tutulmuştur. 1844 yılı itibarıyla Tivnik köyünde vergi-yi mahsûsa kapsamında ödenen toplam tutar 1.780 kuruştur. Bu meblağın, 66 haneye ortalama dağılımı dikkate alındığında hane başına düşen vergi yükü yaklaşık 30 kuruş olmaktadır.

2. A‘şâr / Öşür

Sözlükte a‘şâr kelimesi, “onda bir” anlamına gelen uşr kelimesinin çoğulu olup, zirâî üretim üzerinden alınan bir vergi türünü ifade etmektedir. Uşr kelimesinin Türkçeleşmiş biçimi olan öşür, Tanzimat’la birlikte 1/10 oranında sabitlenmiş bir arazi ve ürün vergisidir (Akgündüz ve Öztürk, 2002, s. 224).

Temettüat defterinde Tivnik’te her bir hanenin ürettiği arpa ve buğdayın a‘şârı, hem god cinsinden miktar hem de kuruş karşılığıyla ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir. Buna göre köyde üretilen tarım ürünlerinin toplam öşrü 360 goddur. Bunun 154 godu arpa, 206 godu buğdaydan alınmıştır.

Bir god arpanın parasal değeri 2,25 kuruş olarak hesaplanmış; bu doğrultuda 154 god arpanın öşür karşılığı 346,5 kuruş olmuştur. Bir god buğdayın değeri ise 5 kuruş olarak belirlenmiş; buna göre 206 god buğdaydan 1.030 kuruş öşür vergisi tahsil edilmiştir. Böylece Tivnik köyünde a'sâr kapsamında ödenen toplam vergi 1.376,5 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Temettüat defterinde 66 haneden 21 hanenin doğrudan a'sâr vergisi ödediği, 45 hanenin ise öşür vermediği görülmektedir. Ancak erbâb-ı zirâat statüsündeki çiftçilerin ödedikleri öşürlerin, ortak oldukları ashâb-ı arâzi olan çiftçilerin öşürleriyle birlikte tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum dikkate alındığında, fiilen öşür yükü taşıyan hane sayısının 40'tan fazla olduğu söylenebilir.

3. Toplam Vergi Yükü

Tivnik köyünde 1844–1845 yıllarında vergi-yi mahsûsa ve a'sâr kapsamında ödenen vergilerin toplamı 3.156,5 kuruştur. Tablo 9.'da takip edilebileceği üzere her iki vergi türünün dağılımı açısından vergi-yi mahsusanın ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Tivnik Köyünde Vergi Türleri, Miktarları ve Oranları (1844)

Vergi Türü	Vergi Miktarı (Kuruş)	Oran (%)
Vergi-yi mahsûsa	1.780	56,4
A'sâr (Öşür)	1.376,5	43,6
TOPLAM	3.156,5	100

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

8. Tivnik Köyü'nün Gini Katsayısı ve Lorenz Eğrisi ile Gelir Dağılımının Ölçümü

Amerikalı iktisatçı Max O. Lorenz (1880–1962) tarafından geliştirilen Lorenz eğrisi ile İtalyan istatistikçi Corrado Gini (1884–1965)'nin adını taşıyan Gini katsayısı, iktisat literatüründe gelir dağılımının ölçümünde yaygın olarak kullanılan temel araçlardır. Lorenz eğrisi, birimlerin (hane halklarının) en düşük gelir grubundan en yüksek gelir grubuna doğru sıralanmasıyla, nüfusun kümülatif yüzdesi ile toplam gelirin kümülatif yüzdesi arasındaki ilişkiyi grafiksel olarak göstermektedir. Bu grafikte orijin noktası ile karenin karşı köşesini birleştiren 45 derecelik doğru, gelirin nüfus arasında tam eşit dağıldığı varsayımsal durumu ifade ederken, Lorenz eğrisinin bu eşitlik doğrusundan sapma derecesi gelir dağılımındaki eşitsizliğin boyutuna işaret etmektedir. Gini katsayısı ise Lorenz eğrisi ile eşitlik doğrusu arasında kalan alanın, eşitlik doğrusu ile eksenlerin oluşturduğu toplam alana oranlanmasıyla elde edilen sayısal bir eşitsizlik ölçüsüdür ve teorik olarak 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Katsayının sıfıra yaklaşması gelir dağılımında görece eşitliği, bire yaklaşması ise yüksek düzeyde eşitsizliği ifade etmektedir. Günümüzde yaygın biçimde kullanılan bu geometrik yorum, Gini katsayısının Lorenz eğrisiyle birlikte ele alınmasını mümkün kılmış ve gelir dağılımı analizlerinde standart bir yöntem hâline gelmiştir (Pellegrino, 2020).

Temettüat defterlerine dayalı çalışmalarda gelir dağılımının Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı gibi nicel iktisat yöntemleriyle ölçülmesine görece sınırlı sayıda örnekte rastlanmaktadır. Osmanlı taşrasında, özellikle köy ölçeğinde yapılan araştırmaların büyük bölümü betimleyici nitelikte olup, gelir eşitsizliğinin sayısal göstergeler aracılığıyla analiz edilmesi literatürde henüz yaygınlaşmamıştır. Bu bakımdan Tivnik köyü örneğinde gerçekleştirilen ölçüm, Osmanlı taşra ekonomisinin mikro düzeyde gelir dağılımını nicel yöntemlerle değerlendirmeye yönelik sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olma özelliği taşımaktadır.

Bu çalışmada Tivnik Köyü'nün 1844–1845 tarihli temettüat defterleri esas alınarak gelir dağılımı adaleti analiz edilmiştir. Bu amaçla temettüat defterlerinde yer alan 66 haneye ait hane-bazlı toplam gelir verileri kullanılarak Lorenz eğrisi oluşturulmuş ve Gini katsayısı formül-temelli hesaplama yöntemiyle hesaplanmıştır. Tablo 10.'da görüleceği üzere haneler %20'lik dilimlerle en yoksuldan en zengine doğru sıralanarak birikimli gelir payları tespit edilmiştir. Yapılan hesaplama sonucunda Tivnik Köyü'nün Gini katsayısı 0,404 olarak bulunmuştur^{xvi}. Bu değer, köyde gelir dağılımının tam eşitlikten belirgin biçimde sapsamakla birlikte aşırı bir eşitsizlik düzeyine ulaşmadığını göstermektedir. Tivnik köyünde haneler arasındaki gelir dağılımının görsel olarak değerlendirilmesi amacıyla Lorenz eğrisi çizilmiş ve elde edilen sonuçlar Grafik 1'de sunulmuştur. Grafik 1'de görüldüğü üzere, gelir dağılımı mutlak eşitliği

temsil eden 45 derecelik doğruya belirli ölçüde sapma göstermektedir. Bu durum, köydeki gelirlerin haneler arasında eşit biçimde dağılmadığını; ancak dağılımda aşırı bir yoğunlaşmanın da söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

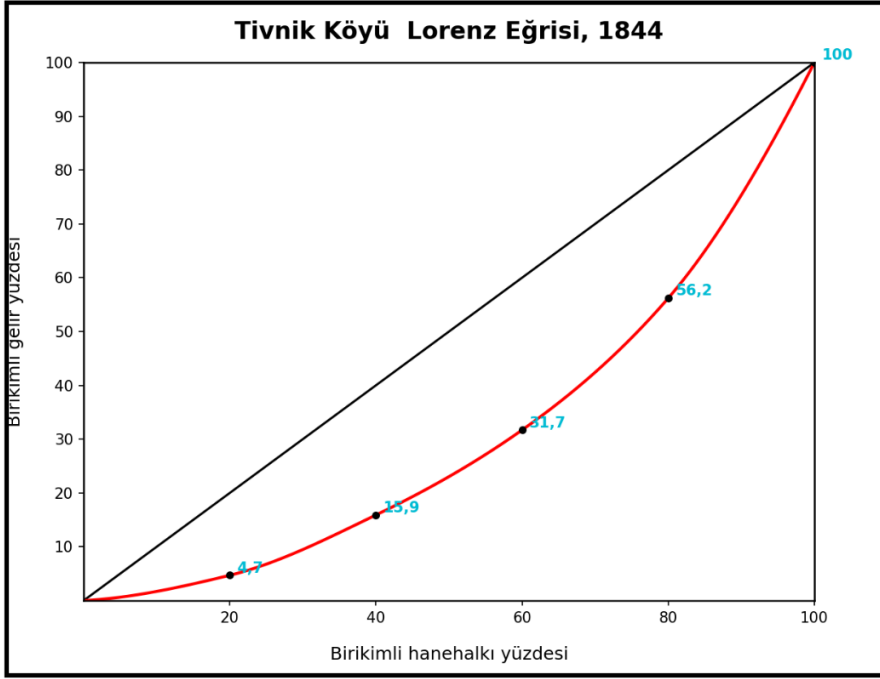
Lorenz eğrisinden hareketle hesaplanan Gini katsayısı, Tivnik köyünde gelir dağılımının nicel bir ölçüsünü sunmaktadır. Hesaplanan Gini katsayısı, köyde gelirlerin belirli haneler üzerinde yoğunlaştığını, fakat bu yoğunlaşmanın ileri düzey bir eşitsizlik boyutuna ulaşmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Tivnik köyünde gelir dağılımı tam bir eşitlikten uzak olmakla birlikte, keskin bir kutuplaşma da sergilememektedir. Bununla birlikte, hesaplanan Gini katsayısının aşırı bir gelir eşitsizliğine işaret etmemesi, temettüat defterlerinin kayıt kapsamı ve sınırları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Zira bu defterler esas itibarıyla vergi matrahını tespit etmeye yönelik olup, bazı gelir unsurlarının eksik veya yaklaşık değerlerle kaydedilmiş olması, ölçülen eşitsizlik düzeyinin mutlak bir gösterge olarak değil, dönemin sosyo-ekonomik yapısını anlamaya yönelik bir yaklaşık değer olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bulgu, Osmanlı taşrasında XIX. yüzyıl ortalarında tarıma dayalı köy ekonomilerinde küçük ve orta ölçekli üreticilerin yaygın olduğu; sınırlı sayıda hane nispeten daha yüksek gelire sahip olsa da köy genelinde gelir dağılımının görece dengeli bir yapı arz ettiği yönündeki genel değerlendirmelerle uyumludur. Bu çerçevede Tivnik köyü örneği, temettüat defterlerinin sunduğu veriler aracılığıyla Osmanlı taşrasında gelir dağılımının mikro düzeyde analiz edilebileceğini gösteren anlamlı bir vaka niteliği taşımaktadır.

Tablo 10. Tivnik Köyü Gelirlerinin %20'lik Nüfus Dilimlerine Göre Dağılımı, 1844

Nüfus Dilimi	Hane Sayısı	Toplam Temettüat (Krş)	Gelir Payı (%)	Birikimli Gelir Payı (%)
%20 (en yoksul)	14	1.612,5	4,7	4,7
%20	13	3.864,5	11,2	15,9
%20	13	5.439,0	15,8	31,7
%20	13	8.414,5	24,5	56,2
%20 (en zengin)	13	15.063,5	43,8	100,0
Toplam	66	34.394,0	100,0	—
Gini Katsayısı	0,404			

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Grafik 1. Tivnik Köyünde Arazi/Gelir Dağılımına Ait Lorenz Eğrisi

Kaynak: Yazar tarafından 1844-1845 tarihli Tivnik Köyü temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

9. Sonuç

Erzurum iline bağlı Tivnik köyüne ait 1844–1845(h. 1260-1261) tarihli temettüat defterleri, köyün XIX. yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik yapısını ayrıntılı ve çok boyutlu biçimde ortaya koymaktadır. Defter kayıtları, idari bakımdan muhtar tarafından yönetilen köyde hane halkının büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığını; bunun yanında değirmencilik, dülgerlik, papuççuluk ve çulhacılık gibi tarım dışı mesleklerin de köy ekonomik yapısı içerisinde yer aldığını göstermektedir. Bu durum, Tivnik köyünün ağırlıklı olarak zirâî üretime dayalı olmakla birlikte sınırlı bir mesleki çeşitliliğe de sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Zirâî faaliyetlerin hem küçük hem de orta ölçekli arazilerde yürütüldüğü; başta buğday ve arpa olmak üzere temel tahıl ürünlerinin üretimde öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli yem bitkileri ve diğer tarım ürünlerinin de ekime konu olduğu görülmekte, bu durum köy tarımının tek ürüne dayalı bir yapı sergilemediğine işaret etmektedir. Hayvancılık faaliyetleri ise küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği çerçevesinde köy ekonomisinin tamamlayıcı unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada temettüat defterlerinden elde edilen veriler yalnızca betimleyici bir çerçevede ele alınmamış; arazi ve gelir dağılımı, Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı yardımıyla nicel olarak da değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Tivnik köyünde haneler arasında tam bir eşitlikten söz edilemeyeceğini; buna karşılık gelir ve arazi dağılımında aşırı bir yoğunlaşmanın da bulunmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle köy ölçeğinde orta düzeyde bir eşitsizlik yapısının varlığı söz konusudur. Bu sonuçlar, Osmanlı kırsalında küçük ve orta ölçekli üreticilerin yaygın olduğu bir ekonomik yapının hâkim olduğuna işaret eden genel değerlendirmelerle uyumludur.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında bölgedeki zimmî reâyânın (Ermeniler) göç etmesi, köyün demografik yapısında belirgin değişimlere yol açmış; 1950'li yıllarda Karasu bataklık alanının kurutulması ise köyün zirâî üretim kapasitesini doğrudan etkilemiştir. Bu gelişmeler, Tivnik köyünün ekonomik yapısının tarihsel süreç içerisinde doğal, demografik ve idari faktörlerle birlikte dönüşüm geçirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak temettüat defterleri, Tivnik/Altınbulak örneğinde de görüldüğü üzere, Osmanlı kırsal ekonomisinin işleyişini köy ölçeğinde incelemeye imkân tanıyan son derece kıymetli mikro veriler

sunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu defterlerin sunduğu verilerin nicel yöntemlerle desteklenebileceğini ve Osmanlı taşrasında gelir, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin daha derinlikli biçimde analiz edilebileceğini ortaya koyarak iktisat tarihi literatürüne somut bir katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1835). Nüfus Defteri (NFS.d.), 02734, H. 1251.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1845). Maliye Varidat Muhasebesi Temettüat Defterleri (ML.VRD.TMT), 06921, H. 1261.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1894). İrade Maliye (İ.ML), 14/27, H. 6 Zilkâde 1312 (1 Mayıs 1894).
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1898). İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF), 7/48, H. 18 Cemâziyelâhir 1316 (3 Kasım 1898).

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- Akgündüz, A. ve Öztürk, S. (2002). Darendе Temettüat Defterleri. İstanbul.
- Aşıroğlu, T. (1973). Erzurum İli'nin Tarihçesi. 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, C. 1, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Atar, A. (2007). Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre Tavşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atar, A. (2025). Hüdâvendigâr Eyaleti Kütahya Sancağı'na Bağlı Tavşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Barkan, Ö. L. (1953). Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. Türkiyat Mecmuası, 10, 1–26.
- Barkan, Ö. L. (1988). Çiftlik. M.E.B. İslâm Ansiklopedisi, c. 3, 392–397.
- Beygu, A. Ş. (1936). Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Calvert, H. H. (1867). Observations Respecting the Climate of Erzeroom. Journal of the Scottish Meteorological Society, II/IV, 115.
- Coşkun, A. (1997). Maliye Nezâreti Temettüat Defterine Göre 1844 Yılında Erzurum Ovası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Curzon, R. (1854). Armenia: A Year at Erzeroom, and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia. Londra.
- Çelik, A. (2020). Erzurum Tifnik/Altınbulak Köyü Halk Edebiyatı. Haz. C. Gökçen. İstanbul: Akademisyen Kitabevi.
- Dorfman, R. (1979). A Formula for the Gini Coefficient. The Review of Economics and Statistics, 61(1), 146–149.
- Düzgün, D. (2009). Erzurumlu Kâmi Hakkında Yapılan Çalışmalar: Yeni Belgeler ve Bilgiler. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 1–2, 217–227.
- Düzgün, D. ve ark. (2020). Altınbulak Köyünde Halk Kültürü Değişmeleri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.
- Evliya Çelebi. (1314/1896). Seyahatnâme. C. 2. Haz. A. Cevdet. İstanbul.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1943). Erzurumda İktisadî ve İçtimaî Müşahedeler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 4(1).
- Gültekin, H. (2017). Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü. İstanbul.

- Güran, T. (1985). Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 41, S. 1–4.
- Güran, T. (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hamilton, W. J. (1842). Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia. Londra.
- İbn Battûta. (2000). İbn Battûta Seyahatnâmesi. C. 1. Çev. A. S. Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (1993). Cizye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 8, 45–48.
- İnalçık, H. (1993). Çiftlik. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 8, 313–314.
- İnbaşı, M. ve ark. (2014). 1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avârız Defteri, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Kayserili, A. (2011). Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kırzioğlu, M. F. (1962). 'Lehçe-i Erzurum' Yazmasında Halk Sözlere. Belleten, 10, 212–213.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. Belleten, 59(225), 395–412.
- Kütükoğlu, M. (2003). 1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağı'nda Hane Nüfusu. Osmanlı Araştırmaları, 23, 75–92.
- Kütükoğlu, M. S. (2007). XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası. İstanbul.
- Lynch, H. F. B. (1967). Armenia: Travels and Studies. Beyrut.
- Mehran, F. (1975). Measures of Income Inequality. Econometrica, 43(4), 805–809.
- Özger, Y. (2006). Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 29, 239–266.
- Pamuk, B. (2005). Erzurum Şehir Tarihinin Kaynakları ve Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6, 633–688.
- Pellegrino, S. (2020). The Gini Coefficient: Its Origins. Journal of Economic Inequality, 18(3), 373–388.
- Sağlam, T. (2019). Mimariye Malzeme Temin Yerlerinden Çok Bilinmeyen Bir Alan: Erzurum Sazlığı. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 665–689.
- Sevindi, C. (2018). Erzurum Ovası'nda 1947–2015 Yılları Arasında Arazi Kullanımındaki Değişmeler. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, 2855–2874.
- (Som), M. N. (1338/1922). Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan. İstanbul: Ali Şükrü Matbaası.
- Tabakoğlu, A. (2003). Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2019). Beş Şehir. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- The Investopedia Team. (2025). Lorenz Eğrisi: Tanımı ve Kullanım Alanları. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/l/lorenz-curve.asp> (Erişim: 15 Ocak 2026).
- Turhan, M. (1987). Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1950). Tutanak Dergisi. VIII. Dönem, c. 23.
- Tozlu, S. (2002). Erzurum Sazlıkları. Doğu Coğrafya Dergisi, 7(7), 187–219.

- Tozlu, S. ve Yılmaz, İ. (2014). Erzurum (Ova) Kazasının Nüfusu (1896). Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 53, 33–48.
- Tozlu, S. ve Kılıç, Ü. (2011). Erzurum Zirâat Tarihinden Notlar: Zeyrek. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 3(4), 101–116.
- Ürkmez, N. ve Küçükğurlu, M. (2024). İngiliz Konsolos Memuru Henry Hunter Calvert'in Raporuna Göre Erzurum Ziraat Hayatı (1847). Turcology Research, 80, 396–409.

Research Article

Temettuat Defterleri Işığında Osmanlı Taşrasında Bir Köy Ekonomisi: Erzurum Tivnik (Altınbulak) Köyü Örneği

An Ottoman Village Economy in the Provinces through the Temettuat Registers: The Case of the Village of Tivnik (Altınbulak) in Erzurum

Abdulkadir ATAR

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü

a.kadir83@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5721-9826>

Extended Summary

This study examines the socio-economic structure of the village of Tivnik (today known as Altınbulak), located in the Erzurum region, based on the Temettuat Registers dated 1844–1845. Rather than treating the village as an isolated case, it is approached as a micro-level example that reflects the functioning of an agriculture-based rural economy in the Ottoman provinces. Using household-level data recorded in the registers, the study analyzes population structure, occupations, land ownership, agricultural production, livestock activities, income sources, and tax obligations within an integrated framework. In this sense, the aim is not only to describe a single settlement, but also to make visible the broader economic dynamics embedded in such local structures.

Temettuat Registers constitute one of the most valuable sources for Ottoman socio-economic history, particularly in the post-Tanzimat period. These records systematically document wealth, income, income sources, and tax liabilities at the level of villages and neighborhoods. Today, preserved in the Ottoman Archives, they offer a rare combination of detail and standardization across a wide geography. This dual feature makes them especially suitable for both micro-level analysis and comparative studies. Earlier research has already highlighted this potential; building on that line of inquiry, the present study focuses specifically on Tivnik village.

The Temettuat Register of Tivnik consists of eleven pages and contains detailed information on the number of households, the names and occupations of household heads, tax liabilities, livestock holdings, cultivated and uncultivated land, and annual income levels. The data clearly indicates that the village economy was predominantly based on agriculture and animal husbandry. Wheat and barley were the main crops, while livestock included cattle such as oxen, cows, and buffalo, as well as small ruminants like sheep and goats. Agricultural production depended heavily on animal power -particularly oxen and buffalo- which were used for plowing and transportation. In other words, production was closely tied to traditional techniques and environmental conditions.

The occupational structure of the village reflects this agrarian character. A large proportion of the population was engaged in farming, either as landholders or agricultural workers. At the same time, a number of crafts and services were present—such as weaving, milling, shoemaking, carpentry, transportation, and shepherding—indicating a certain degree of internal diversification. Still, these activities remained secondary to agriculture. The registers also show that villagers were subject to fiscal obligations such as vergi-yi mahsusa and a‘shār, both of which formed essential components of the fiscal structure of the period.

In demographic terms, the village consisted of 66 households in 1845, including 20 Muslim and 46 non-Muslim households. Based on the commonly accepted estimate of five individuals per household, the total population can be approximately 330 people. While earlier and later data suggest some fluctuations, the overall picture points to a relatively stable rural community shaped by both internal dynamics and broader historical developments.

Land ownership emerges as a key dimension of the analysis. According to the Temettuat data, only 31 out of 66 households possessed agricultural land, which means that nearly half of the village population was landless. The total agricultural land amounted to 195 somars, of which 88 somars were cultivated and 107 somars were left uncultivated. The practice of leaving land fallow reflects a traditional method of maintaining soil fertility. At the same time, the distribution of land was uneven: a limited number of households held relatively large plots, while most operated on a small or medium scale. This uneven structure suggests that different forms of agricultural production coexisted within the village.

Agricultural output was largely limited to wheat and barley. Total production was calculated at 4,426 gods, with wheat accounting for approximately 55 percent and barley for 45 percent. These figures also point to the constraints imposed by the natural environment. The harsh continental climate of the Erzurum region—with long and severe winters—restricted both productivity and crop diversity. Notably, fruit cultivation remained minimal, and even small-scale vegetable production appears to have been of limited significance.

The organization of agricultural labor further illustrates the internal functioning of the village economy. Land was cultivated either directly by its holders or through partnership-based cultivation arrangements. In one model, the landholder provided land, seeds, and draft animals, while labor was supplied by a partner; in another, inputs were shared and the output was divided equally after taxation. These arrangements highlight the importance of cooperative relations, especially in a setting where access to land was uneven. They also show that agricultural production was not solely based on ownership, but also on negotiated labor relations.

Livestock breeding constituted another essential component of the rural economy. According to the data, 43 out of 66 households owned animals, with a total of 266 livestock recorded in 1844. These included cattle, sheep, goats, and draft animals such as oxen and buffalo. Livestock fulfilled multiple roles, providing food, raw materials, and labor power. In addition, there is limited evidence of beekeeping, suggesting that households engaged in supplementary activities when possible. Although small in scale, such activities contribute to a more nuanced understanding of rural economic life.

The geographical and environmental context of Tivnik also plays a decisive role. Situated in the Erzurum Plain, the village was shaped by a continental climate characterized by cold winters and short growing seasons. Natural features such as rivers, wetlands, and pastures influenced both agricultural practices and everyday life. Historical accounts indicate that nearby wetlands supported a rich ecosystem and provided additional economic resources, including fish, birds, and plant materials.

In addition to descriptive analysis, the study employs quantitative methods to assess income distribution. Using total income data for 66 households, the Gini coefficient is calculated as 0.404. This suggests a distribution that departs from perfect equality but does not reach extreme levels of inequality. Still, it is important to approach this figure with caution. Given the fiscal nature of the Temettuat Registers, the data should be understood as indicative rather than exact. In this respect, the results provide a useful approximation of the socio-economic structure rather than a definitive measurement.

Taken together, the findings demonstrate that Temettuat Registers offer a rich basis for analyzing rural economies in the Ottoman Empire. By focusing on a single village, the study shows how micro-level analysis can illuminate broader economic patterns. The case of Tivnik reveals an agrarian economy characterized by limited land ownership, reliance on traditional production methods, and moderate inequality. At the same time, it points to the complexity of rural life shaped by a combination of economic, social, and environmental factors.

In conclusion, the Tivnik case provides a clear and grounded example of rural economic organization in the nineteenth-century Ottoman context. The detailed nature of the archival data makes it possible to reconstruct the internal dynamics of the village economy with a considerable degree of precision. More

importantly, it underlines the value of micro-level approaches in economic history. Studies of this kind not only enrich our understanding of specific localities but also contribute to a more comprehensive interpretation of the Ottoman economic system as a whole.

Ek Tablolar

Ek Tablo A.: Tivnik Köyü (1844) Hane Reisleri – Gelirler – Vergiler – Temettüat

Hane No	Aile Reisi	Meslek Statü /	Hayvan Adedi	Hayvan Geliri (kr)	Esnaf Geliri (kr)	Tarla (Somar)	Zirâf Gelir (kr)	Zirâat İşçi Geliri (kr)	Öşür (kr)	Vergi-yi Mahsûsa (kr)	Vergi Toplamı (kr)	Temettüat (kr)
1	Ahmed Bey	Ashâb-ı çiftlikât	28	198	–	20	988	–	138	120	258	1186
2	Toros, Erakil	Erbâb-ı zirâat	5	150	–	–	549	–	–	10	10	699
3	Pehlül Bey	Ashâb-ı çiftlikât	12	90	–	14	540	–	90	110	200	630
4	Kayiril	Erbâb-ı zirâat	4	60	–	–	405	–	–	10	10	465
5	İsmail Ağa	Ashâb-ı arâzi	5	60	–	5.5	360	–	80.5	40	120	420
6	Aron	Erbâb-ı zirâat / Nakliyeci	25	210	1500	3	790	–	49	80	128	2500
7	Molla A. oğlu Mustafa	Ashâb-ı çiftlikât	38	394	–	19	909	–	152.5	80	231.5	1303
8	Kirob	Erbâb-ı zirâat / Çulha	13	180	300	–	614.5	–	–	20	20	1094.5
9	Salih oğlu Osman	Ashâb-ı arâzi	9	120	–	4.5	211.5	–	24	24	47.5	331.5
10	Osman Ağa	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	8.5	376	–	84	20	104	376
11	Murat	Erbâb-ı zirâat	10	120	–	–	710.5	–	–	120	120	840.5
12	Firuz Bey oğlu Mehmed	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	8	333	–	74	25	99	333
13	Dubpân	Erbâb-ı zirâat	3	30	–	–	333	–	–	–	–	363
14	Haco (Hayrullah)	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	8	241	–	54	20	74	241
15	Murat	Erbâb-ı zirâat	2	–	–	–	240.5	–	–	–	–	240.5
16	Mustafa oğlu Yusuf	Ashâb-ı arâzi	2	–	–	10	501	–	84	40	124	501
17	Naro	Erbâb-ı zirâat / Papuççu	2	60	300	–	250.5	–	–	10	10	610.5
18	Tiyan	Ashâb-ı arâzi	7	120	–	3.5	645	–	–	40	40	765
19	Muhtar Ahmed Bey	Ashâb-ı arâzi	8	150	–	5	103.5	–	11	10	21	253.5
20	Hafiz oğlu Ahmed	Ashâb-ı arâzi	3	30	–	6	304	–	68	20	87.5	334
21	İsmail	Erbâb-ı zirâat	2	–	–	–	303.5	–	–	–	–	303.5
22	Erzurumî Ali Bey	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	4	277	–	61.5	20	81.5	277
23	Nazrin	Erbâb-ı zirâat / Değirmenci	5	120	250	–	356.5	–	9	40	49	726.5
24	İsmail ve Yusuf	Çoban	–	–	–	–	–	230	–	–	–	230
25	Osman	Arabacı	1	30	250	–	–	–	–	–	–	280
26	Aron	Ashâb-ı arâzi	4	120	–	1.5	168	–	–	–	–	282
27	Kalusa	Hizmetkâr	–	–	–	–	–	380	–	10	10	380
28	Muhzirbaş Mehmed Ağa	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	8	353	–	78.5	–	78.5	353
29	Aron	Erbâb-ı zirâat	4	–	–	–	513.5	–	–	–	–	513.5
30	Melkun	Ashâb-ı arâzi	25	390	–	15	1080	–	120	160	280	1470
31	Mehmed Ağa	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	–	160	–	–	–	–	160
32	Ali Ağa	Ashâb-ı arâzi	–	–	–	–	160	–	–	–	–	160
33	Bedros	Dülger	1	30	600	–	–	–	–	20	20	630
34	Palasan	Katırcı / Nakliyeci	3	90	750	–	–	–	–	30	30	840
35	Toros	Değirmenci	–	–	250	–	–	–	–	–	–	250
36	Haço	Çulha	1	30	500	–	–	–	–	16	16	530
37	Bedo	Çulha	1	30	500	–	–	–	–	30	30	530
38	Ohannes	Hizmetkâr	–	–	–	–	–	400	–	20	20	400

Atar, A., 2368-2398

39	Agob	Çulha	-	-	500	-	-	-	-	20	20	500
40	Mıgırđıç, Kalusa	Çulha Hizmetkâr /	-	-	500	-	-	250	-	25	25	750
41	Makdis Ohannes	Ashâb-1 arâzi	15	180	500	6	972	-	108	120	228	1652
42	Ohannes	Ashâb-1 arâzi	4	60	-	3.5	360	-	-	15	15	420
43	Bali	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	4	441	-	-	15	15	441
44	Beko	Arabacı	2	60	300	-	-	-	-	15	15	360
45	Kipus oğlu Hampar	Çulha	4	60	800	-	-	300	-	20	20	860
46	Aron	Ashâb-1 arâzi / Çulha	6	120	500	2.6	157.5	-	17.5	20	37.5	777.5
47	Agob	Hizmetkâr	1	30	-	-	-	300	-	10	10	330
48	Kurgin	Hizmetkâr	2	60	-	-	-	400	-	20	20	460
49	Natu	Hizmetkâr	2	60	700	-	-	700	-	20	20	760
50	Bedo	Çulha / Çoban	2	60	500	-	-	380	-	20	20	740
51	Ohannes	Hizmetkâr	2	60	-	-	-	200	-	15	15	260
52	Kiron	Hizmetkâr	2	60	-	-	-	250	-	15	15	310
53	Vartavan	Ashâb-1 arâzi	4	60	-	1.4	99	-	-	15	15	159
54	Ohannes	Ashâb-1 arâzi	6	60	-	1	-	-	-	15	15	60
55	Miko, Mado	Çulha / Çoban	1	30	750	-	-	250	-	15	15	780
56	Bilas	Hizmetkâr	1	30	-	-	-	500	-	15	15	530
57	Meldon	Papuççu	1	30	930	-	-	-	-	20	20	960
58	Manik	Çulha Hizmetkâr /	-	-	800	-	-	300	-	20	20	800
59	Feyzullah Bey	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	3.5	320	-	35.5	20	55.5	320
60	Ohannes	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	2	243	-	27.5	20	27.5	243
61	Enmik	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	1.3	81	-	9	15	24	81
62	Ohannes	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	3	38	-	-	20	20	38
63	Tohumcu Ahmed	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	4.5	-	-	-	20	20	-
64	Şahbaz	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	4	-	-	-	15	15	-
65	Hüseyin	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	2.6	-	-	-	15	15	-
66	Mıgırđıç	Ashâb-1 arâzi	-	-	-	10	-	-	-	60	60	-
TOPLAM			278	3832	10230	195	15498	4840	1376	1780	3156,5	34.400

Ek Tablo B. Tarlalar – Zirâi Mahsûlât – Öşür – Zirâi Saf Gelir (Tivnik, 1260–1261 / 1844–1845)

Hane No	Aile Reisi	Mezru Tarla (Somar)	Gayr-i Mezru Tarla (Somar)	Toplam Tarla (Somar)	Arpa Üretimi (Krş)	Buğday Üretimi (Krş)	Toplam Zirâi Mahsûlât (Krş)	Arpa Öşrü (God)	Buğday Öşrü (God)	Toplam Öşür (Krş)	Zirâi Saf Gelir (Krş)
1	Ahmed Bey	10	10	20	225	1315	1540	8	24	138	988
2	Toros, Erakil	–	–	–	45	90	135	–	–	–	549
3	Pehlül Bey	7	7	14	200	700	900	9	14	90	540
4	Kayiril	–	–	–	45	90	135	–	–	–	405
5	İsmail Ağa	1,5	4	5,5	175	625	800	8	12,5	80,5	360
6	Aron	3	–	3	205	275	480	9,5	5,5	49	790
7	Molla Ahmed oğlu Mustafa	10	9	19	315	1200	1515	14	24	152,5	909
8	Kirob	–	–	–	45	115	160	–	–	–	614,5
9	Salih oğlu Osman	1,5	3	4,5	85	150	235	3,5	3	24	211,5
10	Osman Ağa	2,5	6	8,5	135	700	835	6	14	84	376
11	Murat	–	–	–	375	–	375,5	–	–	–	710,5
12	Firuz Bey oğlu Mehmed	3	5	8	240	500	740	10,7	10	74	333
13	Dubpân	–	–	–	–	–	–	–	–	–	333
14	Haco (Hayrullah)	3	5	8	–	540	535	–	10,5	54	241
15	Murat	–	–	–	–	–	–	–	–	–	240,5
16	Mustafa oğlu Yusuf	5	5	10	235	600	835	10,6	12	84	501
17	Naro	–	–	–	–	–	–	–	–	–	250,5
18	Tiyan	1,5	2	3,5	90	360	450	–	–	–	645
19	Muhtar Ahmed Bey	2	3	5	35	80	115	1,5	1,5	11	103,5
20	Hafiz oğlu Ahmed	3	3	6	175	500	675	8	10	68	304
21	İsmail	–	–	–	–	–	–	–	–	–	303,5
22	Erzurumî Ali Bey	2	2	4	115	500	615	5	10	61,5	277
23	Nazrin	–	–1 kıt'a	1 kıt'a	80	–	80	4	–	9	356,5
24	İsmail ve Yusuf	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25	Osman	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
26	Aron	0,5	1	1,5	90	90	180	–	–	–	168
27	Kalusa	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
28	Muhzirbaşı Mehmed Ağa	3	5	8	210	575	785	9,5	11,5	78,5	353
29	Aron	–	–	–	–	–	–	–	–	–	513,5
30	Melkun	7	8	15	400	800	1200	18	16	120	1080
31	Mehmed Ağa	–	–	–	45	115	160	–	–	–	160
32	Ali Ağa	–	–	–	45	115	160	–	–	–	160
33	Bedros	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
34	Palasan	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
35	Toros	–	–1 kıt'a	1 kıt'a	–	–	–	–	–	–	–
36	Haço	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
37	Bedo	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
38	Ohannes	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
39	Agob	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
40	Mıgırdiç, Kalusa	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
41	Makdis Ohannes	3	3	6	280	800	1080	17,5	16	108	972
42	Ohannes	1,5	2	3,5	180	220	400	–	–	–	360
43	Bali	2	2	4	180	310	490	–	–	–	441
44	Beko	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
45	Kipus oğlu Hampar	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
46	Aron	0,6	2	2,6	175	–	175	8	–	17,5	157,5
47	Agob	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
48	Kurgin	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
49	Natu	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
50	Bedo	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
51	Ohannes	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
52	Kiron	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
53	Vartavan	0,4	1	1,4	45	65	110	–	–	–	99
54	Ohannes	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–
55	Miko, Mado	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
56	Bilas	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
57	Meldon	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Atar, A., 2368-2398

58	Manik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Feyzullah Bey	1,5	2	3,5	35	300	355	2,5	6	35,5	320
60	Ohannes	1	1	2	-	275	275	-	5,5	27,5	243
61	Enmik	0,3	1	1,3	90	-	81	4	-	9	81
62	Ohannes	1	2	3	-	-	-	-	-	-	38
63	Tohumcu Ahmed	1,5	3	4,5	-	-	-	-	-	-	-
64	Şahbaz	2	2	4	-	-	-	-	-	-	-
65	Hüseyin	0,6	2	2,6	-	-	-	-	-	-	-
66	Mıgırdiç	5	5	10	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		88	107	195	4516	12090	16606	154	206	1376,5	15498

Ek Tablo C. Hayvan Sahibi Aileler ve Hayvancılık Gelirleri (Tivnik, 1260/1844)

Hane No	İnek	Manda	Koyun / Keçi	Toklu + Kuzu	Erkek & Yavru Manda	Tosun + Dana	Koşum Hayv. (Öküz/ Camuş)	Yük/Binek Hayv.	Arı Kovanı	Toplam Hayvan	Hayvancılık Geliri (Kırş)
1	5	2	9	4	–	2	6	–	–	28	198
2	5	–	–	–	–	–	–	–	–	5	150
3	4	1	–	–	–	1	6	–	–	12	90
4	2	–	–	–	–	–	2	–	–	4	60
5	4	–	–	–	–	1	–	–	–	5	60
6	3	3	–	–	2	1	4	12	–	25	210
7	4	3	6	3	2	2	4	2	12	38	394
8	6	–	–	–	–	6	–	1	–	13	180
9	2	1	–	–	1	1	4	–	–	9	120
10	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
11	4	1	–	–	1	–	4	–	–	10	120
12	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
13	1	–	–	–	–	2	–	–	–	3	30
14	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
15	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–
16	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–
17	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
18	2	1	–	–	–	–	4	–	–	7	120
19	3	–	5	–	–	–	–	–	–	8	150
20	1	–	–	–	–	2	–	–	–	3	30
21	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2	–
22	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
23	2	1	–	–	–	–	2	–	–	5	120
24	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
26	4	–	–	–	–	–	–	–	–	4	120
27	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
28	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
29	–	–	–	–	–	–	4	–	–	4	–
30	6	3	–	–	2	4	6	4	–	25	390
31	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
32	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
33	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
34	3	–	–	–	–	–	–	–	–	3	90
35	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
36	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
37	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
38	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
39	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
40	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
41	4	1	–	–	–	–	4	6	–	15	180
42	2	–	–	–	–	–	2	–	–	4	60
43	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
44	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
45	2	–	–	–	2	–	–	–	–	4	60
46	2	1	–	–	–	1	2	–	–	6	120
47	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
48	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
49	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
50	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
51	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
52	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	60
53	2	–	–	–	–	–	2	–	–	4	60
54	2	–	–	–	–	–	4	–	–	6	60
55	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
56	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
57	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	30
58	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
59	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
60	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
61	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
62	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
63	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
64	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
65	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
66	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
TOPLAM	97	18	20	7	8	23	68	25	12	278	3832

ⁱ Söz konusu tez çalışması, daha sonra gözden geçirilerek *Hüdâvendigâr Eyaleti Kütahya Sancağı'na Bağlı Tavşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre)* başlığıyla kitaplaştırılmıştır. İlgili çalışmada, temettüat defterlerine dayalı gelir dağılımı analizlerinde

Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı'nın sistematik biçimde kullanılması bakımından yöntemsel bir yaklaşım benimsenmiş; Türkiye'de bu nicel yöntemleri kullanan sınırlı sayıdaki yüksek lisans teziyle mukayeseli bir değerlendirme yapılmıştır.

ⁱⁱ Osmanlı'da zengin, orta halli ve fakir grupların ödedikleri cizye miktarları, saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 şer'î dirhem, altın olarak 4, 2 ve 1 dinar şeklinde tesbit edilmişti. (İnalcık, 1993, s. 46.)

ⁱⁱⁱ Katırcı, katırla yük taşıyan ya da katırlarını kiraya veren kimsedir.

^{iv} Muhzir: Osmanlı'da şer'î mahkemelerde dâvâ ile ilgili olanların duruşmada hazır bulunmasını sağlamakla görevli kimse. Büyük kadılıklarda birden fazla muhzir bulunur, böyle yerlere bir de muhzirbaşı tayin edilirdi.

^v Doğu Karadeniz bölgesinde de god yaklaşık 16 kiloluk bir tahıl ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda godun saçtan yapılmış, tahıl ölçme kabına verilen ad olduğu; Doğu Anadolu'da çifçilerin kullandığı bir ölçü birimi olduğu ve iki teneke ölçü birimine bir (1) kile dendiği, 1 kile buğdayın 32-34 kilo gelirken 1 kile arpanın genelde 28-30 kilo civarında olduğu açıklanmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinde tenekenin yaklaşık 20 kilo tahıla denk geldiği bilinmektedir.

^{vi} Kıt'a kelimesinin çok fazla anlamı vardır. Tarlalarla ilgili tarihi kaynaklarda kıt'a sözcüyü hem bir dönümden az arazi anlamında hem de tâne anlamında kullanılmaktadır. Mesela "Üç kıt'a tarla" sözcüğünde kıt'a tâne anlamına gelmektedir.

^{vii} Gandara: Değirmen oluşunun üst başı, su deposu.

^{viii} Ömer Lütfi Barkan, çiftlik kelimesinin, çift sürülen ve tarım yapılan yer, belli büyüklükteki toprak parçası, çeşitli özellikler arz eden ziraî işletme şekilleri gibi anlamlarda kullanıldığını ifade etmiştir (Barkan, 1988, s. 392). Halil İnalcık da çiftliği, "*Osmanlı toprak sisteminde zirâat yapılan belirli büyüklükteki arazi*" şeklinde tanımlamıştır (İnalcık, 1993, s. 313). Çiftlik "bir çift öküzle bir yılda sürülen arazi", "büyüklüğü 60-150 dönüm arasında değişen arazi", "âlâdan 60-80, ortadan 80-100, ednâdan 100-150 dönüm kadar olan arazi" ve benzeri şekillerde de tanımlanmıştır.

^{ix} Maraba Arapça dörtte bir anlamındaki rub' kökünden gelen murâba'a'dan bozma bir kelimedir. Türkçede maraba kelimesi başkasına ait arâziyi ürünün bir kısmı karşılığında ekip biçen kimseyi ifade eder. Maraba, sözleşmeye göre harman sonunda tahıl ile samanın yarısını veya üçte birini alır. Buna Türkçede ortaklık ve taraflardan her birine de ortak denir (Kırzioğlu, 1962, s. 224).

^x Temettüat defterinden maraba sistemine bir örnek. Bir hane reisi olan Ahmet Bey'in ortakçısı Toros ve Erakil'dir. Bu ortaklıktan 1380 kuruşluk mahsul elde edilmiştir. Bu mahsulün 1/10 oranındaki 138 kuruşluk öşrü çıkarılmıştır. Yıllık mahsulün öşrü çıkarıldıktan sonra kalan 1242 kuruş ortaklar arasında şöyle taksim edilmiştir: 1242 kuruşun 1/3'ü (414 kuruş) Toros ve Erakil'e, 2/3'ü de (828 kuruş) Ahmet Bey'e verilmiştir.

^{xi} Sazlıkta arazisi bulunan köyler; Öznü (Beypınarı), Badişen (Çayırca), Çiftlikköy, Tivnik (Altınbulak), Kân (Dadaş), Mülk, Kevahor (Ortadüzü), Sıtavuk (Yolgeçti), Ümidim (Umudum), Arzuti (Yeşilyayla), Şeyhköyü (Şeyhköy), Soğukçermik (Soğucak), Müdürge (Çayırtepe), Kirinç (Değirmenler), Kircinkos (Yeşilova), Tufanç (Güzelova), Dinarköm (Muratgeldi), Kösemehmet, Tasmator. (Tozlu, 2002, s. 189, 198-200).

^{xii} İlgili eser için bkz. (Hamilton, 1842, s. 177).

^{xiii} İlgili eser için bkz. (Lynch, 1967, s. 221-222).

^{xiv} İlgili eser için bkz. (Curzon, 1854, s. 42-44).

^{xv} Bârgir: Sadece yük taşımakta veya araba çekmekte kullanılan at.

^{xvi} Gini katsayısı, gelirlerin küçükten büyüğe sıralanması koşuluyla, literatürde yaygın olarak kullanılan aşağıdaki gibi formüllerle hesaplanmaktadır;

$$G = \frac{2 \sum_{i=1}^n i x_i}{n \sum_{i=1}^n x_i} - \frac{n+1}{n}$$

Bu ifade, Gini katsayısının ortalama mutlak gelir farkının iki katının ortalama gelire oranı ve Lorenz eğrisi temelli tanımı ile matematiksel olarak eşdeğerdir. Mikro verilerle yapılan ampirik çalışmalarda bu yaklaşım standart ve tam bir hesaplama yöntemi olarak kabul edilmektedir (Mehran, 1975, s. 805-809; Dorfman, 1979), s. 146-149; Pellegrino, 2020, s. 373-388).